

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta
Ateliér arteterapie

**MOŽNOSTI ARTETERAPIE PŘI ODSTRAŇOVÁNÍ
DŮSLEDKŮ RANÉ DEPRIVACE**

Bakalářská práce

2006

Silvia Drábová

Poděkování

Děkuji vedoucímu práce panu doktoru Evženu Peroutovi za cenné rady, připomínky a především za laskavou ochotu a pomoc.

Rovněž bych ráda poděkovala paní doktorce Zdislavě Tuláčkové, která byla ochotná se mnou konzultovat „Františkovu“ situaci a podělit se o své závěry a poznatky.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s použitím literatury, kterou jsem citovala.

V Brně 22.4.2006

Anotace

Cílem práce je objasnit projevy deprivace ve výtvarné tvorbě dětí. Chtěla bych se zabývat klíčovými termíny, na něž jsem narazila při práci s dětským klientem. Jednalo se o: deprivaci – oč se jedná, vznik, důsledky, a možnosti práce s ní, emoční složka – její rozvíjení, spolupráce s rodičem při arteterapii a naopak případné komplikace a překážky v podobě osobnosti rodiče, vliv na terapii dítěte.

Součástí práce bude kasuistika, v níž se budu snažit vysledovat při práci s dítětem možné změny v pojetí a zpracování obrázků zadaných témat pod vlivem terapie. Vývoj kresby a malby daného dítěte.

Vedením klienta se budu snažit o dosažení zlepšení emoční a kognitivní zralosti přiměřené psychickému věku, zejména vzhledem k emoční zaostalosti díky deprivaci.

Pokusím se o posun ve vztahu k rodičovským osobám nebo o případné zjištění, co jej znemožňuje. Ráda bych vysledovala, zda díky rané deprivaci došlo ke kognitivnímu zpoždění nebo zda existuje fakt skutečného organického postižení.

Annotation

The main purpose of this thesis is to clarify deprivation in children's creative work. I would like to focus on the key terms which I have found the most important within the cooperation with the child's client.

Among the key terms I pointed out on Deprivation – its description, inception, consequences and possibilities of its usage. Emotional Factors – their progress, possible presence of pseudooligophrenia in consequence of deprivation, Linkage Between Mother and Child - possible cooperation with a parent while using an art therapy and on the other hand appropriate complications thanks to personality of the parent and influence on child while using art therapy.

The practical part of this thesis is focused on casuistry in which I will try to find out possible changes in conception and elaboration of client's pictures. As far as the pictures are concerned I will focus on child's progress.

By cooperation with the child's client I have tried to achieve better emotional and cognitive maturity in conformity with mental age and mostly in comparison to emotional dullness due to deprivation.

I will try to approach child to its parents and will try to find what the weak link parent-child affects. At the end I would like to clarify whether the client is affected thanks to deprivation or if it is mostly due to an organic affection.

„Nad zlato dražší klénost jest dítě, ale nad sklo křehčejší, rozraziti se neb naraziti snadně můž, a škoda odtud nenabytá (nesmírná)“.

J.A.Komenský

Obsah

Úvod.....	5
1. Teoretická část.....	6
1.1 Psychická deprivace.....	6
1.1.1 Psychická subdeprivace.....	8
1.1.2 Následky psychické deprivace.....	9
1.1.3 Možná náprava psychické deprivace.....	11
1.2 Vztah matka – dítě.....	12
1.2.1 Citová vazba – pouto – připoutání (attachment).....	13
1.2.2 Příčiny vzniku nejisté vazby.....	15
1.2.3 Příčiny vzniku nejisté vazby na straně dítěte.....	16
1.2.4 Příčiny nejisté vazby na straně rodiče.....	17
2. Praktická část – Kasuistika.....	19
2.1 Popis osobnosti Fandy, matky a situace v rodině.....	19
2.2 Analýza vybraných kreseb a maleb Fandy.....	25
2.3 Analýza kreseb paní M.	58
Závěr.....	64

Úvod

Jako téma své bakalářské práce jsem se rozhodla použít svoji zkušenost s dlouhodobým vedením dětského klienta. Proč právě dětského? Již dříve jsem absolvovala studium na JU v Českých Budějovicích obor učitelství Vv pro ZUŠ a ještě při studiu jsem se věnovala vedení výtvarných kroužků pro děti. Zaměření na děti mi přirozeně vyplynulo i při studiu arteterapie, neboť právě kvůli nim a touze dovědět se něco víc o jejich výtvarných projevech, jsem se přihlásila ke studiu arteterapie.

Téma psychické deprivace samo vyvstalo na povrch po zahájení individuální práce s chlapcem a tím i bližším kontaktem s ním a posléze i jeho rodinou, respektive adoptivní matkou.

V teoretické práci jsem se proto nejprve zabývala tímto stěžejním tématem a způsobem, jak v důsledku deprivace působí na vývoj dítěte a determinuje jej. Postupně jsem pochopila, že nejen samotná deprivace a subdeprivace hraje velký význam, ale nezastupitelným elementem je tu vazba – pouto k matce nebo osobě, která tuto roli zastává. Proto jsem se pokusila nastínit důležitost tohoto vztahu v další podkapitole teoretické práce, současně i s problémy, jenž se v tomto vztahu mohou vyskytovat a k čemu mohou vést.

Tuto teoretickou část jsem použila jako podkladu pro praktickou část, kde jsem se pokoušela pracovat s odkazy na teorii.

Praktická část pojednává nejprve o situaci v klientově rodině a pak již následuje popis průběhu mé práce s klientem - Františkem. Poukazují na jeho postupné posuny v zobrazování anebo na příčiny, které byly v terapii překážkou.

1. Teoretická část

1.1 Psychická deprivace

Každý v dnešní době o deprivaci jistě slyšel nebo četl, až z toho můžeme mít dojem, že jde o jev příznačný současnosti, něco jako civilizační choroba. Psychická deprivace je ale jev starý jako lidstvo samo. Odborně začala být problematika „duševního strádání“ zkoumána asi od poloviny 19. století, bylo to zapříčiněno pozorováním v dětských nalezincích, nemocnicích, následky první světové války a hospodářské krize. Již před druhou světovou válkou byla řešena otázka „psychického hospitalizmu“ R.A Spitzem.

Další mohutný rozvoj zkoumání v této sféře zapříčinila jistě druhá světová válka a bezpočet jejích sirotek bez rodičů, evakuovaných, přesídlených, ba i dětí z koncentračních táborů. Zájem o problematiku dítěte strádajícího neuspokojením citových potřeb vznikl taktéž ze spekulací psychoanalyticky orientovaných autorů (A. Freudová, M. Kleinová, J. Bowlby, atd.) Zkoumání tohoto jevu napomohly i nové teorie a znalosti normálního psychického vývoje a jeho předpokladů.

Po roce 1950 se rozvíjí experimentální psychologické bádání v oblasti neurofyzilogické, opouští se model nemoci a směřuje se k psychologické koncepci opřené o poznatky psychologie, fyziologie CNS a nové psychoanalytické ideje (Langmeier, Matějček, str 18).

V Čechách roku 1963 vychází učení o psychické deprivaci knižně a ještě dříve, roku 1961 přednášel koncepci základních psychických potřeb dítěte Dr. Josef Langmeier na pediatrickém sjezdu v Bratislavě, působící tehdy v Ústavu sociodiagnostickém v Praze. Úrodnou půdou z hlediska experimentálního prostředí tehdy bylo zrušení pěstounských rodin a vznik kolektivní výchovy dělené podle věkových kategorií, podle mentálního a výchovného narušení. Nabízela se otázka, co by se stalo, kdyby se dítěti během prvních 6-ti let změnily čtyřikrát rodiče. Stávalo se totiž, že dítě přirozeně prošlo systémem kolektivního zařízení od kojeneckého ústavu až po věznici, mimoto také proto, že nebylo schopno přežít v jiných podmínkách. Jiné nepoznalo.

Jak tedy charakterizovat psychickou deprivaci? Mluvíme o ní, pokud jsou splněny podmínky pro její vznik: chybí-li podněty, stimulující rozvoj základních smyslových a poznávacích funkcí, které postihují všechny složky osobnosti dítěte – emoční, poznávací, biosociální.

Matějček definuje psychickou deprivaci takto: „**Psychická deprivace je psychický stav, vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost uspokojovat některé základní psychické potřeby v dostačující míře po dosti dlouhou dobu** (Langmeier, Matějček, 1968, str. 24).“

Tak, jako jsou **základní potřeby** biologické, jsou i **psychické** a mezi ně se řadí:

1. **Potřeba náležité stimulace** - určitého množství, proměnlivosti a kvality vnějších podnětů. Její uspokojení umožňuje naladit organismus na žádanou úroveň kvality a hlavně vede organismus k aktivitě.
2. **Potřeba určité stálosti řadu a smyslu v podnětech. Smysluplný svět.** Uspokojení umožňuje, aby se z podnětů, které by jinak byly chaotické a nezpracované, staly zkušenosti, poznatky a pracovní strategie. Umožňuje dítěti učit se.
3. **Potřeba prvotních emocionálních a sociálních vztahů**, tj. k osobě primárního vychovatele a dalších. Uspokojení přináší pocit životní jistoty a je podmínkou pro integraci osobnosti. **Životní jistota** zbavuje dítě úzkosti a dodává mu pocit bezpečí
4. **Potřeba společenského uplatnění a společenské hodnoty**, z čehož vychází zdravé uvědomění vlastního já, nebo-li identity. To je pak dále podmínkou pro osvojení společenských rolí a cílů životního snažení. **Potřeba pozitivní identity.** Patřičná sebeúcta a sebevědomí jsou podmínkou pro zařazení do společnosti.
5. **Potřeba otevřené budoucnosti.** Dává lidskému životu časové rozpětí a podněcuje jeho aktivitu. Naděje.

Psychická deprivace je typická u dětí, které jsou od raného věku vychovávány v různých ústavech, ale také u dětí, jejichž rodiče vůbec neplní svou rodičovskou funkci. Klíčovým momentem pro vznik psychické deprivace je naprostá absence podnětů, rozvíjejících poznávací funkce a vnímání dítěte.

Piaget dokládá, že citový a poznávací aspekt senzomotorických reakcí (tzn. reakcí, které se rozvíjejí právě v nejranějším dětství) se navzájem doplňují a jejich vývoj probíhá souběžně. Důraz ale neklade na samotnou osobu matky, respektive její dlouhodobou nepřítomnost, která by mohla být příčinou opožděného či zcela zastaveného duševního vývoje, ale spíše na „nedostatek podněcujících interakcí.“ Jejich zdrojem může být matka

nejenom proto, že je matkou, ale poněvadž se vytvořil zvláštní druh kontaktů mezi osobou, která má vlastnosti matky, a mezi dítětem..." (Piaget, 2000, str. 31)

V důsledku nedostatečného přísunu podnětů se u dítěte nerozvíjí pohybové funkce jako lokomoce, koordinace oka a ruky, úchop apod., ale ani sociální reakce jako je úsměv, otáčení se k jinému člověku, broukání, později slova a řeč atd. Někdy se tyto funkce vyvíjejí se značným několikaletým opožděním. Psychický vývoj dítěte zaostává v senzomotorickém období, dítě těžko zvládá nápodobu, hru a nerozvíjí se symbolické myšlení. Deprivované děti jsou až zahlceny vnímáním vlastních smyslů, projevuje se to ve zvýšeném úsilí o autostimulaci jako je cucání prstů, kývání...atd.

1.1.1 Psychická subdeprivace

Termín psychická subdeprivace se objevil v klinické praxi o něco později než deprivace. Ve své podstatě se projevy dětí subdeprivovaných příliš neliší od projevů deprivantů. Nejsou však „tak výrazné, dramatické a zřetelně ohraničené“ (Matějček, 1997, str.11).

Podstatným odlišujícím znakem je skutečnost, že subdeprivované děti nevyrůstají dlouhodobě v deprivacních podmínkách kolektivních zařízení, ale žijí ve vlastních rodinách. Podmínky pro psychický vývoj jsou však v těchto rodinách dlouhodobě neuspokojivé. Dětem v těchto rodinách chybí citové zázemí, dostatek podnětů, rodičovské vzory apod. Rodiče v těchto rodinách selhávají ve svých rolích, plní je nedůsledně, minimálně. Často se jedná o rodiny ekonomicky i sociálně slabé, rodiny alkoholiků či jinak závislých rodičů apod. Matějček rovněž zmiňuje nechtěné těhotenství jako jednu z příčin psychické subdeprivace.

Nebezpečí subdeprivace spočívá v její skrytosti. Mnohé rodiny, které splňují rizikové faktory pro zdárný vývoj dítěte, totiž unikají zájmu příslušných institucí.

1.1.2 Následky psychické deprivace

I v jednotných deprivacních podmínkách se děti vyvíjejí individuálně. Nicméně můžeme rozlišovat několik osobnostních rysů, které se objevují v důsledku deprivace společně. V literatuře je popsáno několik typů osobnosti dítěte vyskytujících se v ústavech:

- **Sociálně hyperaktivní** – tyto děti se zaměřují na množství tedy kvantitu a nikoli kvalitu získaných podnětů. Navazují spontánně kontakt s okolím bez zábran a bez rozpaků s předvádivými tendencemi, avšak kontakt je zcela povrchní a nestálý. Mají zájem o všechno dění ve svém okolí, ale sami se v něm angažují jen povrchně. Školní vyučování a psychologické vyšetření je pro ně spíše společenskou záležitostí. Pro samý rozptýlený zájem se špatně učí i přes dobrou inteligenci, hrají si na nízké úrovni, pracují pod úrovní svých intelektových schopností. Neprojevují se agresivně ani neprovokují, personálem jsou oblíbení.

Jsou pro potencionální náhradní rodiče svým aktivním chováním přitažlivé, ale lehce zklamou jejich naděje, jednak neschopností hlubšího citového pouta a nezájmem o vzdělání.

- **Sociálně provokující** – tyto děti setrvávají ve stavu zvýšeného napětí, byly u nich zjištěny úzkostné tendence. Domáhají se násilím pozornosti, provokují, jsou nápadní svou agresivitou a zlostnými výbuchy. Jsou žárlivé, chtějí mít vychovatele jen pro sebe. Není se čemu divit, že nejsou oblíbeni, avšak pokud zůstávají s dospělými samy, jsou milé a hodné. Podle Matějčka jsou tyto děti k adopci vhodné, pokud se jim v rodině dostane onoho vymáhaného citového uspokojení a zakotvení.

- **Relativně dobře přizpůsobivý** – tyto děti se v ústavních podmínkách vyvíjejí poměrně dobře. Jsou schopny si najít relativně dost vývojových podnětů. Přizpůsobí se jednoduchým ústavním podmínkám střídajícího se personálu. Otázkou je, pokud se dostanou do adoptivní rodiny, jak se vyrovnají se složitějším okolím a hlubšími citovými podněty.

- **Typ útlumový** – děti jsou nápadně pasivní až apatické, hrají si primitivně, převažuje zájem o věci, mentální vývoj je pomalý, opožděný, někdy regresivní. Na podmětovou deprivaci reagují snížením zájmu o sociální dění. Jsou hodné až plaché. O učení nemají zájem, nemají se pro koho učit, nemají hlubší citový vztah k dospělým, nejsou schopni citové odezvy.

• **Typ substitutivní** – náhradního uspokojení, z oblasti sociálních potřeb se jejich uspokojení přemístilo do potřeb snáze dosažitelných, a to soustředěním na sebe: předčasná sexuální aktivita (masturbace), záliba v jídle, trápení zvířat až do sadistických projevů a vůbec aktivitami ke škodě druhého (lhaní, pomluvy...)

Častým problémem deprivovaných dětí je jejich nezáměr se učit, jenž byl v podstatě budován od samého začátku jednak nedostatečným přísunem podnětů, tak i nedostupností mateřské osoby, pro kterou by byli motivováni se učit. Takže díky nezáměru o okolí, nezáměru o interakci s druhými, a tak zapříčiněnou nemotivovaností o pokrok a učení samotné, se děti jeví jako intelektově opožděné. Ale jde tu spíše o jakési deprivací opoždění, projevující se jako oligofrenie. V tomto případě spíše **pseudooligofrenie**, neboť intelekt primárně nebyl u těchto dětí porušen, i když se tak projevují.

Popsala jsem problém projevující se v oblasti kognitivní. Pokud budeme uvažovat o oblasti emoční, která také souvisí s nedostatkem podnětů a pak hlavně s deficitem citově vřelého prostředí, dá se dohledat u deprivovaných jedinců vývojová porucha, související s ranými fázemi učení a porucha psychosociálního charakteru, která by mohla vzniknout i jako důsledek obranného mechanismu dítěte před nepříznivým vlivem okolí.

Tato porucha se nazývá **alexithymie** a je řazena k psychosomatickým onemocněním. Jedná se o neschopnost vyjádřit emoce slovy (mluvit o nich), výsledkem je snížená schopnost sledování vlastních duševních pochodů, malá schopnost fantazijního života a prázdný citový život provázený chudostí v mezilidských vztazích (M.Kyzour, nepublikováno, str.5). J.Reusch tyto lidi označil za infantilní osobnosti, vyjadřující své afekty řečí orgánů (O.Kondáš, J.Kordačová, 1990, str.411)

Ve výtvarných projevech těchto lidí vidíme malou škálu používaných symbolů, které by vyjadřovaly emoční naladění. Jsou toho neschopni, protože neměli příležitost si dostatečně zpracovat a zprostředkovat emoce přes primární mateřskou osobu. Emoce nenacházejí „svůj jazyk“. Podle Kohuta redukováná symbolizace je neduhem dnešního civilizovaného světa, který trpí nadměrnou emoční distancí svých důležitých selfobjektů (Kohut, 1991).

Mluvíme tu o psychosomatickém onemocnění, pro které byla základní teorií psychoanalýza, kde se potlačený psychický konflikt projevuje jako tělesný symptom (konverzní neuróza).

1.2 Vztah matka – dítě

Psychologický a psychoanalytický výzkum raného vztahu dítěte k matce ovlivnil a změnil postoje k chápání tohoto vztahu. Během vývoje analytické metody se důraz posunoval od klasického zkoumání psychosexuálních konfliktů ke zkoumání konfliktů vztahových. V tomto duchu vznikly současně, ale nezávisle na sobě, dvě školy. Jedna v Anglii „Škola objektivních vztahů“ založená na práci Melanie Kleinové a druhá v Americe „Americká interpersonální škola“ (H.S.Sullivan). Obě vyvinuly nové teorie, v nichž základní význam pro duševní zdraví získal vývoj vztahů jak interpersonálních, tak objektivních. Případně lze mluvit o vztazích předmětných. U dětí vznikají vazby k živým, a také neživým věcem, fiktivním, pohádkovým, které obohacují vztahový a citový svět dítěte. Rozumí se tím i vztah k předmětům, hračkám, kdy pro konkrétní manipulaci předmět potřebují. Pak již stačí pouze představa konkrétního objektu (vytváří si obraz objektu v sobě). Sullivan věnuje pozornost ranému vztahu dítěte k matce a jejímu významu pro představu dítěte (vědomou i nevědomou) o sobě samotném. Vztahovostí se rozvíjí osobnost dítěte, jeho Já se centruje od původního splývání s okolím, vytváří se tzv. grandiózní „Já“ (fáze odporu, vymezování si hranic), které se později decentruje, rozptyluje. Dítě je pak schopno kooperace a dohodnout se například při hře s ostatními na určitých pravidlech. Pokud tomu tak není, vzniká narcistická porucha osobnosti.

O něco později vznikla také škola selfpsychologie, kterou založil H.Kohut, a ta obrátila pozornost k potřebám narcistických pacientů, u kterých klasická metoda selhala. H.Kohut začal používat metodu vcítění se do stavu pacienta, jakousi empatii. Kohut objevil a popsal u narcistických pacientů potřebu „zrcadlení“, kterou pokládal za důležitou ve vývoji jedince. Neuspokojení a tím frustrace této potřeby v dětství, narušily emocionální vývoj a zafixovaly se v nevědomí. Proto je potřeba tyto potřeby chápat, reflektovat, a také do jisté míry uspokojovat, aby pacient byl schopný je rozpoznat a vnitřně integrovat (Poněšický, 2003, str.181).

Ono zrcadlení lze chápat jako interakci matky a dítěte, kdy matka napodobuje dětské mimické a hlasové projevy. Tímto dítěti poskytuje zrcadlovou zpětnou vazbu na úrovni, které dítě rozumí. Dítě vnímá reakce matky a postupně své vlastní reakce porovnává a koriguje. Matka mu též zrcadlí emoce a dítě může rozpoznat, kdy je dobře naladěná a kdy ne (Vágnerová, 2000, str.60). Kohut mluví v této souvislosti o selfobjektech, za které považuje matku nebo otce, respektive představu matky a otce

introjиковané dítětem. Postoj matky ovlivňuje soubor vnitřních prožitků dítěte, které hrají rozhodující roli v jeho dalším vývoji. Self usiluje o potvrzení zrcadlícím selfobjektem (Kohut, 1991, str.37).

Hlavní myšlenkou těchto škol byl v odklonu od názoru klasické psychoanalýzy, že hlavní vnitřní hnací síla je dětská sexualita. Tato myšlenka byla nyní nahrazena konceptem potřeby citového přimknutí a lásky k jedné pečující mateřské osobě. Již v prvních měsících života se u dítěte projevuje tendence k vytváření citových a poznávacích spojení s matkou a tento vztah se zdá být nezávislý na primárních pudech, hladu, sexu a agrese. Vcelku se dá říct, že vývoj v teorii a praxi postupoval od zkoumání sexuálního vývoje ke zkoumání diferenciaci já a objektu (Poněšický, 2003, str. 181).

1.2.1 Citová vazba – pouto – připoutání (attachment)

Význam vztahu matky s dítětem v rané fázi vývoje zdůrazňuje řada psychologických teorií. Jak se tento vztah tvoří, vyvíjí a jaké vlivy ho mohou rušit? Projevuje se kvalita vztahu i v dospělosti?

Již Melanie Kleinová trvala na ohromném významu vztahu mezi rodičem a dítětem pro vývoj lidské psychiky už od narození. Byla to její hlavní myšlenka.

Samotná myšlenka teorie připoutání se vytvořila na základě výzkumů Johna Bowlbyho (1907-1991), jenž vyšel z psychoanalýzy a byl žákem Melanie Kleinové, která se věnovala analýze dětského vnitřního světa (Schwartz, 1999, str.215).

Připoutáním se rozumí těsný a dlouhodobý emoční vztah mezi dvěma osobami, v prvé řadě mezi dítětem a matkou, případně osobou, která roli matky trvale přejímá. Tam, kde dítě nemá možnost získat tento blízký vztah alespoň k jednomu z rodičů či mateřské osobě, a osobnost dítěte není dostatečně odolná vůči tlaku, kterému je takto vystavena v prvních měsících života, nalézáme zřetelné změny a poruchy v jeho vývoji. To znamená, že absence emočně vřelého vztahu velmi často, ale ne vždy, může znamenat, že dítě bude deprivantem.

Malé děti, které si nevytvoří citovou vazbu v prvních měsících života až nejpozději do 2 let života, mají později problémy vytvořit si citovou vazbu s jakoukoliv další osobou. To platí, pokud děti neměli stálého základního opatrovníka (nejčastěji

matku), jako např. v ústavech či dětských domovech. Toto se může přihodit i v rodinách, kde dítě je po tělesné stránce dobře zaopatřené, ale nevytvořilo si citovou vazbu. Na tomto základě je vybudovaný zbytek jeho emocionálního života.

Teorii vazby dále rozvedla žačka J. Bowlbyho Mary Ainsworthová, která popsala několik druhů vazby:

A. Bezpečná JISTÁ vazba –

Rodič je dítěti k dispozici a reaguje na jeho signály. Matka se cítí odměňována pozitivními zpětnými vazbami dítěte. Dítě vnímá matku jako bezpečné zázemí, které mu poskytuje ochranu a bezpečí a díky kterému má odvahu zkoumat okolní svět. Je schopné orientovat se ve světě a rozeznávat nebezpečí.

B. NEJISTÁ vazba – úzkostná, vzdorující, ambivalentní

Dítě si není jisté rodičem, zda odpoví na jeho signály. Dítě je stále úzkostné, bojí se separace. Je plně zaujato starostmi o svou bezpečnost. Tato vazba se vyvine, když je matka jen někdy dítěti k dispozici a adekvátně reaguje, jindy tomu nečekaně tak není. Může být i přítomna, ale přestane na dítě čitelně reagovat.

C. NEJISTÁ vazba - úzkostně vyhýbavá

Vazba, v níž rodičovská osoba není dítěti v situaci, kterou dítě cítí jako ohrožující, vůbec dostupná. Dítě samo čeká, že bude odmítnuto, je zvyklé žít bez lásky a podpory druhých. Taková vazba vzniká u dětí, jež rodičovská osoba často odkládá v raném věku do péče jiných lidí nebo u dětí, jež byly ve velmi brzké době předány do ústavní péče. V poslední řadě u dětí, s nimiž rodič zachází agresivně a brutálně.

D. NEJISTÁ vazba – dezorganizovaná, dezorientovaná

Řadí se sem děti přehnaně opatrné, sociálně stažené, pasivní a zakřiknuté. Tuto vazbu nacházíme u dětí týraných. Dítě se v situaci odchodu matky a jejím opětovném návratu snaží instinktivně vyhledat její blízkost v naději, že jej zbaví úzkosti. Avšak na druhou stranu si je vědomo, že mu matka může být dalším zdrojem nebezpečí. Dítě se ocitá v intenzivním konfliktu, který pro něj zůstává nevyřešen. Pasivita tu má funkci obrany snížit traumatické interakce s rodičem na minimum.

Typ vazby je odrazem zkušenosti dítěte s poskytováním bezpečí v prvních měsících a letech jeho života. Mezi výchovným stylem matky a typem vazby existuje silná korelace. Kvalita vazby má význam pro emoční a sociální adaptaci v následujícím životě a je určující pro vytváření určitých modelů sociálního chování dítěte.

Bezpečná vazba je základem normálního psychického vývoje dítěte. Takové dítě je dobře adaptované, jeho reakce na okolí jsou přiměřené, proces mentalizace probíhá bez problémů.

Vazba nejistá naopak bývá zdrojem maladaptivních a asociálních projevů. Takové děti mívají potíže s kontaktem, projevováním emocí, s rozeznáváním sobě nebezpečných situací a s přiměřeností vlastních reakcí. Reagují agresivně, nekontaktově, často se izolují, nebo naopak jejich zvýšená snaha o kontakt je provázena agresí. Jsou zaměřeny na smyslové prožívání, které je odkazem k senzomotorickému období, jež nemohlo přejít vzhledem k zátěži k dalšímu vývojovému stupni – přes nápodobu a rozvoj symbolických funkcí ke konkrétním operacím.

1.2.2 Příčiny vzniku nejisté vazby

Není snadné odpovědět, kdy a za jakých podmínek vzniká mezi matkou a dítětem vazba nejistá. Faktorů je mnoho a jsou velmi různorodé. Příčinu můžeme hledat na straně matky či vlastně obou rodičů a nebo na straně dítěte. Nelze opominout ani faktory vnější, jako například sociálně slabé prostředí, nezaměstnanost apod.

Také důsledky nemusí být vždy katastrofální z pohledu psychického vývoje dítěte, zejména pokud funguje dobře ve své roli otec dítěte. Jeho úloha v rámci vazby mezi matkou a dítětem spočívá především v přijetí „nového“ chování matky (projevy, jimiž se matka přizpůsobuje komunikaci dítěte). V případě, že mezi matkou a dítětem vzniká vazba nejistá, může být otec náhradním objektem, který dítěti poskytne adekvátní a náležitou ochranu, kterou vyžaduje. Zastoupí tak matku a dítěti umožní přirozenou sociální adaptaci.

Kohut považuje nepřítomnost empatických reakcí matky, poté selhání idealizovaného objektu, za nějž považuje osobu otce a následné znovuodmítnutí matkou, za hlavní příčinu vzniku budoucích narcistických poruch. (Kohut, 1991).

Svou roli pro budoucí chování hraje i psychická odolnost osobnosti dítěte. Ne všechny děti, které prožívaly vazbu nejistou s matkou či mateřskou osobou, jsou sociálně maladaptované. Nepochybně existují vnitřní síly v jedinci, rodině i ve společnosti, které působí pozitivně. „Nejúčinnějšími vlivy propůjčujícími velkou odolnost, které jsou v dětech samotných, jsou schopnost úspěšně se vyrovnávat s tlakem zevního světa, autonomie, schopnost dobře spolupracovat a navazovat pozitivní vztahy s učiteli a dospělými lidmi, vědomí vlastní hodnoty a dobrý intelekt, stejně jako dobrá kontrola vlastních vznětů a vrozená energie“ (Koukolík, Drtinová, 1996).

Tyto vlivy lze označit jako protektivní faktory ve vývoji dítěte a mohou se u něho rozvinout i přes nepříznivý raný vývoj. Jsou také pozitivní silou v případné terapii.

1.2.3 Příčiny vzniku nejisté vazby na straně dítěte

Obecně se dá říci, že u jakkoliv postižených dětí se vazba mezi matkou a dítětem vyvíjí zpravidla velice problematicky. Může jít jak o tělesné, tak i psychické postižení, smyslové vady zapříčiňují neschopnost dětského organismu podněty přijímat. Dále může jít i o jemnější organické postižení jako jsou lehké mozkové disfunkce LMD, pohybový neklid ADHD, nedostatek koncentrace, pozornosti a s nimi přidružené poruchy učení, různé stupně dyslexie, dysgrafie a dysortografie, děti neklidné, nesoustředěné, impulsivní, zbrklé, s nápadnými výkyvy nálad, dráždivé, zlostné, tělesně neobratné, nešikovné (vše rozbíjí, pokazí, zničí), sociálně neobratné, se sníženou inteligencí, mentální retardací, děti somaticky nemocné, vyčerpané, apatické atd.

V Bowlbyho teorii vazby se mluví o zrcadlení mezi matkou a dítětem a je zdůrazněna vzájemná interakce. To znamená, že jeden objekt reaguje na druhý a opačně. V případě postiženého dítěte je však tato interakce ovlivněná mírou schopnosti (či spíše neschopnosti) dítěte reagovat (křikem, pláčem, očima, úsměvem, sáním, dotykem, pohybem atd.), a z ní plynoucí mírou neschopnosti matky těmto „nesociálním“ reakcím dítěte rozumět. Pokud dítě bezvládně leží (například při spasmatickém ochrnutí u dětské mozkové obrny), je těžké pro matku, třebaže empatickou a na dítě naladěnou, adekvátně reagovat. Tak se mezi matkou a dítětem může vytvořit nejistá vazba.

A je tu ještě jeden problém, který nelze opominout a který ovlivňuje vztah mezi matkou a dítětem – časně nastupující ambivalence matky. Nespočívá v zakazování a odmítání uspokojování potřeb jako takových. Spíše je dána chováním matky, která na jedné straně musí být „tvrdá,“ přísná a důsledná a musí vyžadovat pevně určitý řád, jenž je u postižených dětí zpravidla nutný, aby byl možný nějaký posun. Někdy je dokonce nutná fyzická „tvrdost,“ pokud postižení vyžaduje náročné rehabilitační cvičení. Na druhou stranu musí být velice mateřská a emočně vřelá, protože postižené děti mají zvýšenou potřebu po kontaktu, mazlení se, a to až do poměrně pozdního věku. Tato potřeba vyplývá z neustálé regrese do senzomotorického období, které bylo z hlediska psychického vývoje z důvodu tělesného postižení nějakým způsobem narušeno neschopností dítěte dostatečně vnímat a zpracovávat senzomotorické podněty.

V neposlední řadě tyto děti jejich postižení často činí na matce závislými, a tak přirozený vývoj osamostatňování se a separace od matky je determinován právě touto nerovnováhou (Šulová, 2003). I pro matku je těžké dovolit dítěti být samostatným, když ví, že dítě mnoho činností nezvládne samo.

1.2.4 Příčiny nejisté vazby na straně rodiče

Pomineme-li zde zcela osobu dítěte a zaměříme se pouze na rodiče, pak jak jsem již řekla v předchozí kapitole, totožným znakem těchto rodičů je, že selhávají ve svých rolích, plní je nedůsledně, minimálně a nebo vůbec.

Toto neplnění nalézáme například u mentálně retardovaných, kteří na péči o dítě nestačí z hlediska bohatosti podnětů. Dále může jít o somaticky nemocné, smyslově či pohybově postižené, invalidní osoby. Taktéž lidé psychicky nemocí (např. deprese matky, psychotická porucha matky, osobnost matky či otce vykazující poruchy chování) nejsou schopni v důsledku poruchy adekvátně reagovat na podněty dítěte a nebo nereagují vůbec.

Neschopnost navázat s dítětem citový vztah má často příčinu v nezralé rodičovské osobnosti, nevyrovnanosti matky v jejím mládí, nevyspělosti. U rodičů, kteří nevyřešili své dětské a pubertální konflikty, nebo také u lidí s deprivací životní historií nebo subdeprivací, kteří svým dětem opět vytvářejí deprivací prostředí.

Odmítání těhotenství už a priori nepřipravuje dobrou půdu pro přijetí dítěte. Dalšími rizikovými faktory na straně rodičů jsou patologické jevy psychické či fyzické týrání, sexuální zneužívání, závislost v rodině, alkoholici či toxikomani, kriminalita rodičů.

Lidé žijící v hmotné bídě, bezdomovci, lidé žijící na okraji společnosti, neschopní se postarat dobře sami o sebe, natož být schopni se zajímat o potřeby dítěte

Osaměle žijící osoby nebo lidé izolovaní pod vlivem sekty či specifických názorů odlišných od většinové populace, kteří se snaží svoje dítě separovat od společnosti. Lidé příliš zaujatí jinými zájmy, zálibami nebo povinnostmi, pracovně přetíženi, nebo zejména orientováni na svou kariéru (Matějček, 2005).

V další praktické části své práce popíšu konkrétní případ reprezentující jak ranou deprivaci dítěte, tak i pozdější subdeprivaci, jež vznikla na základě vztahu matka a dítě. Tato nejistá vazba mezi rodičem a dítětem je bohužel zapříčiněná oběma důvody vzniku takovéto vazby, a to jak na straně rodiče, tak i na straně dítěte.

2. Kazuistika

2.1 Popis osobnosti Fandy, matky a situace v rodině

František M. nejprve docházel do skupiny dětí, kde byli přítomni i rodiče. Skupina probíhala nejprve uvítáním všech členů, povídáním si o věcech, které se udály od doby posledního sezení.

Na to navazuje rozhovor na vybrané téma, kde má každý příležitost se k tomuto tématu vyjádřit či říct svůj zážitek svou vlastní zkušenost. Klade se důraz na rozvoj komunikace a nácvik modelových situací.

Následuje krátká hra, aby děti mohli lépe zažít a představit si téma, jež mají zpracovat výtvarně. Podle diagnózy jsem se zaměřila na rozvoj kognitivní složky věci (pracovnější), jako je stříhání - lepení - dobarvování, jindy zase na emoční stránku osobnosti.

Po jednom roce ve skupině jsem Františkově matce navrhla individuální práci s Františkem bez její přítomnosti, při které se mu budu moci více věnovat, metodicky rozvíjet jeho výtvarný projev, pokusit se o posun v emočním vývoji, dát osamocené prvky v jeho produkci do vzájemných vztahů.

Františkova anamnéza :

Fanda má 3 starší sourozence. Je čtvrté nechtěné dítě, po porodu byl v kojeneckém ústavu, pak si ho matka vzala k sobě, ale spíše o něj pečovala babička, matka nejevila zájem. Po nějaké době si Fandu matka (pravděpodobně alkoholička) vzala zcela k sobě s přesvědčením, že se o něj začne starat sama. Vydržela to údajně jen velmi krátkou dobu, pak dítě opustila a nechala jej samotné v bytě. Sousedí volali, že je dítě nějakou dobu samo v bytě a pláče (cca 5 dní). Fanda v osmém měsíci zažil separaci asi 5 dní sám doma opuštěn, kde jej našla policie. Pak byl v nemocnici a poté byl dán k adopci. Jeho současná adoptivní matka se k němu dostala v jeho 2,5 letech. Ostatní děti zůstaly v péči babičky. Fanda neví nic o svých bývalých rodičích ani to, že má sourozence.

Z vyšetření byla zjištěna organická vada na mozk, porušení rovnovážného centra asi v důsledku přidušení (matka možná alkoholička nebo feťáčka), dále psycholog diagnostikoval LMD.

Ve 2,5 letech nemluvil, opožděné dítě, senzomotorické období proběhlo zřejmě špatně. Z vyšetření psychologa se můžeme dozvědět o IQ testech. Z výsledků psychologického vyšetření není zcela jasné, nakolik se na Františkově mentální úrovni podepsaly deprivací faktory, jejichž působení je z anamnézy zřejmé. V úvahu tedy podle mého názoru připadá i pseudooligofrenie. Na obrázcích (kap.2.2.) je vidět jistou schematičnost v zobrazení postav, ale v důsledku LMD by se tohle mohlo dít také.

Do skupiny přišel ve 13-ti letech, kdy před krátkou dobou prošel dalším šokem. Adoptivní otec opustil zhruba před půl rokem rodinu. Fanda na něj byl velmi fixován a jeho odchodem trpí. Je možné, že se mu vrátily zážitky z jeho raného dětství, separační úzkost, kterou zažil se svou biologickou matkou.

Fanda je komunikativní, rád navazuje kontakt, vše dost „okecává,“ i pokud se po něm chce jistý úkol či jasné vyjádření. Při práci neustále nezavře pusku. Pořád udržuje ústní i oční kontakt. Fanda je poněkud korpulentnější postavy, až bych řekla mírně obézní. Rád komunikuje a nemá problém s navázáním rozhovoru s kýmkoliv. Je velmi vděčný zejména za mužské „kamarády“.

Františkův výtvarný projev se rovná zhruba mladšímu školnímu věku, i když jeho výkon má kolísavou povahu. Pokud na něj nedohlížím nebo jej neustále nestimuluji, přestává kreslit a jeho zájem upoutá okamžitě něco jiného - v kolektivu zejména konverzace a „šáskování“.

Znaky organicity v malbě a kresbě:

Podle Fandových psychologických šetření, by se u něj měly vyskytovat znaky organického syndromu.

Psychické obtíže se rozdělují na organické a neorganické. Organické jsou takové, u kterých se dají najít změny či odchylky ve struktuře a funkci mozkové tkáně. Něco není v mozku tak, jak většinou bývá. Můžou to být důsledky úrazů, otřesů a podobně. Řadí se sem i LMD a ADHD – hyperaktivní děti s poruchou pozornosti. Organické poruchy se zjišťují u lidí po úrazech hlavy, u epileptiků u starých lidí a také u neposedných malých „rošťáků“ (<http://text.internetporadna.cz/psycho/>).

Přítomnost organického poškození se dá nahledat i v kresebném projevu takového člověka. Je to třeba naklánění postav (všechno nějak padá na stranu), neschopnost spojit jednotliviny na obrázku (třeba u obličeje dítěte namaluje oči mimo hlavu), roztřesená

linka (ale není to způsobeno neurózou), celková upatlanost obrázku (šmouhy, špinavé barvy, kaňky) anebo neschopnost namalovat dva objekty stejně velké.

U hyperkynetického syndromu vidíme u dětí rychlou (zbrklou), jistou linku bez detailů, ale s neschopností držet směr a to i u střihání. U zobrazení postav děti používají jednotlivé geometrické tvary.

Švancara ustanovil pět základních znaků a tvrdí, že výskyt dvou a více znaků je patologický (Švancara, Avicentrum, 1971, str. 188).

Těchto pět znaků je : - sklon postavy $\geq 95^\circ$ nebo $\leq 85^\circ$

- dvojité linie,
- přerušované linie,
- známky tremoru (roztřesené linie),
- nenavazující linie

Osobnost matky:

Protože se domnívám, že pro úspěch terapie s dítětem je nutné zapojit i rodiče, oslovila jsem několikrát Fandovu matku (adoptivní otec rodinu opustil). A to proto, že v práci s Fandou jsem narazila na určité hranice nebo lépe řečeno závažný bod, způsobený zejména osobou adoptivní matky. Hlavně se mi jednalo o současné ustálené vzorce jejich vzájemného chování a prožívání se navzájem.

Paní M. byla 3x vdaná. V prvním manželství se jí narodily dvě postižené děti, které zemřely. Ve třetím manželství žádá o adopci, v té době nepracuje pro zdravotní obtíže a žádá invalidní důchod. Stěžuje si na bolesti zad a bolesti hlavy. Pracovat začala až po odchodu třetího manžela, který si našel novou partnerku.

Paní M. se jeví jako ambivalentní matka, má protichůdné požadavky na chlapce. Na jedné straně chlapce neustále kontroluje a chce, aby ji na slovo poslouchal, na straně druhé po něm žádá dospělé chování a samostatné plnění povinností se zodpovědností dospělého.

Současně si z něj dělá absenčního partnera a zatěžuje jej věcmi a problémy, kterými by se neměl jako dítě zabírat.

Matka se při těžké životní situaci setkala s vírou svědků Jehovových, kteří ji oslovili ještě před adopcí Františka. Matka je momentálně aktivně věřící a zapojena do aktivit tohoto společenství. Tato víra znatelně determinuje její osobnost i výchovu.

Svou víru vštěpuje i Františkovi prakticky od doby jeho příchodu do rodiny. Má to za následek, že František hovoří o náboženských a etických problémech jako dospělý, ale bez znalosti obsahu problému. Zřejmě s tím má problémy mezi vrstevníky ve škole. Stává se často terčem posměchu.

Protože účast v **náboženské společnosti Svědků Jehovových** činí zásadní rys osobnosti matky, pojďme se podívat podrobněji proč mají tzv. **sekty** u lidí takový úspěch. Proč někteří lidé nalézají útočiště u těchto novodobých spasitelů?

Hlavním důvodem může být, že vlastně propagují něco velmi pozitivního. Lidé jsou si vědomi, že je za 5 minut 12! Hledají správný recept, který by odstranil všechny soudobé nešvary.

Mnoha lidem se zdá dnešní svět nepřehledný a složitý. Nebo se jim jejich vlastní život hroutí pod rukama. Vyznat se v bludišti je strašně obtížné a jednoduchá odpověď, kterou nabízejí sekty, je pro ně hotovým vykoupením. Není třeba si lámat hlavu, všechny otázky vyřeší někdo jiný. Složitý svět je náhle prostý: v naší skupině jsme všichni dobří, vyvolení a zachránění. Všichni ostatní jsou špatní. Sekta totiž vždycky ví, má pravdu v kapse. Má recept na každou životní otázku. Umí dávat jednoznačné a černobílé odpovědi. Poskytuje jistotu. Každý nově příchozí může pocítit velkou úlevu, když může hodit za hlavu všechny zpackané vztahy a situace života. Když se mu podaří zbavit svého starého života, neuvědomuje si, že se zbavuje i celé jedné části své osobnosti!!!

Dalším důvodem konvertovat do této sekty byl v minulosti tehdejší blížící se konec tisíciletí – a s ním podle názoru mnoha sekt konec světa:

„Brzy se zatmí měsíc i slunce, na zem se vrátí Ježíš a dojde ke strašlivé armagedonské řezi mezi dobrem a zlem, při níž bude nastolena tisíciletá říše štěstí, míru a spravedlnosti a všichni zlí-nevěřící zahynou.“ (Tak tomu věří Svědci Jehovovi)

Nebo důvod, jež oslovil Fandovu matku, ve správném okamžiku oslovit toho správného jedince. Správným okamžikem se v tomto momentě rozumí těžká životní nebo duševní krize. Lidé ve zlomových situacích. Všechna nesplněná přání týkající se pocitu bezpečí, naplnění smyslu života se stávají návnadou na udičkách.

Za jakou cenu získávají onu jistotu? Platí se ztrátou osobnosti!

Ideologie není vtlačovaná zájemci do hlavy palicí, ale je mu podávána pomalu a zákeřně v malých dávkách jako jed. Obratně usměřňují myšlení pomocí cílených

rozhovorů, využívajících citátů z bible. Každý pokus o argumentaci je předem odsouzen, jestliže je „oběť“ schopna uvažovat a mluvit jen v biblických citátech. Vyniká a je cvičena v tzv. technice řízeného rozhovoru.

Misijní otázky a odpovědi se soustavně procvičují, což vyvolává dojem, že tito lidé mají na každou otázku hodnověrnou odpověď! Mohou horlivým listováním v bibli vzbuzovat dojem, že jejich názory jsou potvrzovány v každém jejím řádku. Avšak jde o několik předem vybraných citátů, zatímco jiné jim protirečí.

Stejně jako u drogy i zde začíná vše fantastickým „šlehem.“ Všechny problémy jsou vyřešené a osobní vztahy zase v pořádku. Hlavní trik je tzv. love bombing (bombardování láskou). Objeví se někdo, kdo je ochoten se zájmem naslouchat a porozumět. Při dalším kontaktu se náklonnost dále prohlubuje: To je báječné, že jsi zase přišel! Všichni jsme na tebe čekali! Neustále mu čtou knihy a zpívají písně o tom úžasném zážitku. Osvícení (příjmutí Krista) se odehrává většinou při slavnostních příležitostech skupiny. Využívá se prostředku davové psychózy, aby vyvolali hysterii.

Po okamžiku blaženosti přichází těžké chvíle. Místo šlehnutí se dostavuje nuda, nezáživná práce pro skupinu a nekonečné plahočení. Oběť neslyší nic jiného, než jak je špatná a hříšná. Proto zvýšenou pílí a disciplínou se opět dopracují k onomu šlehnutí. Je tu cílem ještě více připoutat oběť ke skupině a ještě více ji kontrolovat.

Oběť zanechala ve všedním světě spoustu problémů. Proto není tak lehké ze sekty vystoupit. A kromě toho musí zrádci často počítat s tresty. Mohou mluvit doslova o štěstí, když se jich skupina jen zřekne, jak říkají svědci Jehovovi. Je trpké, když ho z ničeho nic nezdraví lidé, kteří byli jeho nejlepšími bratry a přáteli.

Bývají zváni k objasňujícím rozhovorům. Od mírně vyčítavých slov (máme tě přece rádi) až po hrozby, vydírání: „Ježíš pro tebe zemřel na kříži a ty pro něj nechceš hnout prstem. Zklamal jsi Boha...“ (Büchnerová, 1999).

Svědci Jehovovi ostatním křesťanům vyčítají, že nežijí podle bible. Jsou pevně přesvědčeni, že sami žijí v mimořádné čistotě a přísném následování Krista, což posiluje jejich narcizmus a přesvědčení, že morálními principy převyšují ostatní lidi. Toto skvěle ilustruje postoj paní M.

Myslím si, že všichni máme takového Boha, na jakého stačíme a jakého si sami vybereme. V případě paní M. jde o trestajícího starozákonního Boha. Paní M. je osoba závislá na autoritě, kterou v jejím případě představuje Jehova.

V takovémto prostředí skupiny - sekty a pak i jednotky jako rodiny, kterou tu tvoří matka a syn, je snadno navozena tzv. **sektářská psychóza**, kdy symptom a jeho projev se přenáší v rámci skupiny i v rámci rodiny na její jednotlivé členy. Vzniká nepřirozené prostředí separované od okolních vlivů, žijící mimo realitu ve svých bludech.

Vzpomínám si na počátky mých setkání s Františkovou matkou, kdy tyto bludy byly značně patrné. Bylo to období po rozvodu s Františkovým adoptivním otcem. Paní M. trpěla obsedantní představou, že ji chce její bývalý partner zničit a vzít jí syna. Tvrdila, že jí vyhrožuje a jako policista s všudypřítomnými kontakty může vše. Na reálné rady a instrukce, kde se dá najít případná pomoc reagovala slovy: „to by bylo dobré, ale.....“

Františkova matka byla ochotná ke spolupráci, ale pouze pokud se jednalo o „nápravu“ jejího adoptivního syna. Takže situace vyzněla tak, že byla přístupná spolupráci, ale jen do určité míry. Později, když si našla zaměstnání, tvrdila, že nemá mnoho času. Dále i přesto, že jsem ji žádala, aby se dostavila sama, vždy byl do situace „nějakým“ způsobem zapleten František. Matka se poměrně nevhodně vyjadřovala o Františkovi před ním samotným. Asi tak, jako když si představíte matku s dítětem, které ještě není schopno vyjadřovat se souvisle a samostatně.

V následující podkapitole se budu věnovat průběhu práce s Františkem a rozboru jeho jednotlivých obrázků a kreseb. Půjde pouze o výběr z mnoha artefaktů, které vytvořil za dobu tří let. Ke konci kapitoly jsem přidala obrázky, jež jsem získala od paní M, pro ilustraci její osoby.

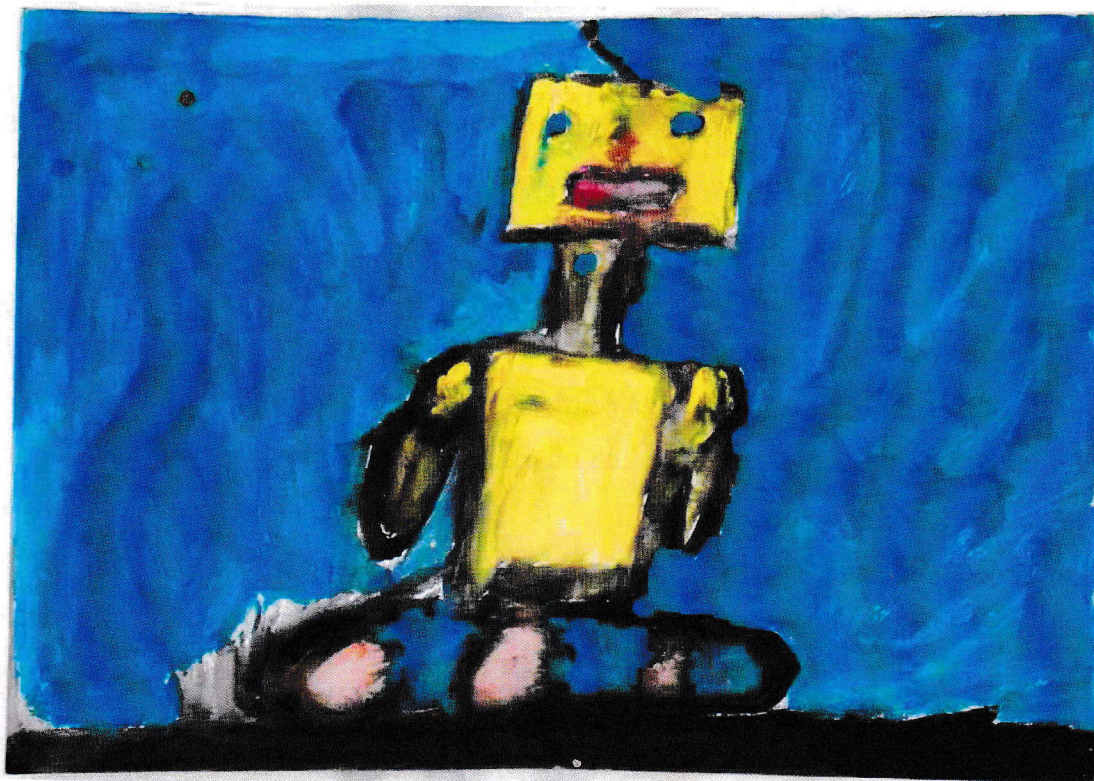
2.2 Analýza vybraných kreseb a maleb Fandy

Vycházejme z představy, že kresba není pro dítě uměním, ale jistou formou řeči, sdělením. Kresba dává možnost vyjádřit věci, situace a události skutečné i fantazijní prostřednictvím obrázku, na čemž staví své závěry a hypotézy arteterapie.

Proto se budu v této části zabývat výkladem či spíše analýzou nebo interpretací vybraných obrázků z Fandovy produkce.

Září 2003

ROBOT

Jako námět byl autorovi dán film nebo jeho oblíbený hrdina. Tento obrázek vznikl jako vůbec první, a to ještě v kolektivu ostatních dětí. Fanda se zde vyhnul zobrazení postavy, namaloval robota. I když je robot antropomorfní, pořád je to robot. První, co mne napadne v souvislosti s robotem je, že nemá emoce a je naprogramován.

Barevnost na obrázku převažuje modro-žlutá s černými konturami. Modrá a žlutá dávají dohromady zelenou. Žlutá působí studeně, i když se jedná o teplou barvu, je zašpiněná černou, nemá teplý jasný tón. Chybí jakékoli doplňkové barvy, není přítomná

ani fialová ani oranžová. Barevnost samotného robota lze označit za signální, skoro výstražná žlutá a černá.

Zpracování prostoru je velmi jednoduché regresivní, spočívá v jedné základní linii představující zemi, na které stojí figura - robot. Jiné upřesnění prostředí i času chybí (není přítomno ani slunce, které děti většinou neopomenou). Robot je obklopen sytou modří v „nedýchatelném“ prostoru, jako by byl umístěn v uzavřené místnosti (skladovací prostory bez větších oken).

Barva je nanášena hustě širším štětcem. Přes celou plochu A4 na šířku je vyveden robot v anfasu s mírným nakloněním napravo. Působí, jako by se pomalu pohyboval na svých pásech směrem vpravo. Tuto skutečnost ještě umocňuje jakýsi zvedající se šedý prach za posledním levým kolem, které je též ze všech tří největší.

Je tu uplatněn dvojí pohled zepředu na robota po pas a od pasu dolů z boku - profilu, *abychom lépe viděli opásování 3 kola, na kterých se robot pohybuje.*

Tělo se skládá ze 3 obdélníků analytickým způsobem pospojovaných. Hlavu od těla výrazně odděluje dlouhý krk se špínami místo barev. Hlava robota je v podobě žlutého obdélníku položeného na šířku s prázdným výrazem očí - 2 modré tečky, u kterých chybí zornice, může to značit poruchy ve vztahu s okolím (Psychodiagnostika dětí a dospívajících, M.Svoboda, D. Krejčová, M. Vágnerová, Portál, Praha 2001). Velká červená ústa jakoby otevřená očekávají, že do nich každou chvíli někdo něco strčí, že je nakrmí? Nebo jako by chtěla něco říct.

Výraz obličeje vypadá nešťastně až ubrečeně, možná má pusku otevřenou, protože se dere ven zvuk vzlyku nebo v případě robota zvuk dojíždějících baterek? I samotná ústa vypadají jako by krvácela.

Ruce správně nasazené na ramena, krátké, oválovitého tvaru bez jakýchkoli dlaní, jakéby pahýlky nedosahující ani k ústům a neschopné kontaktu s okolím.

Nacházíme symptomaticky barevná kola u robota a z toho prostřední kolo je na místě klínu. Může to značit problém ohledně potlačování sexuality v rodině anebo problém identifikace.

20.10.2003

Princ Bajaja

Mnohem lepší bylo přímé zadání pohádky Princ Bajaja. Téma pohádky umožňuje uvolnit více fantazie, která není tak spoutaná neustálým přihlížením k realitě. A konkrétně toto téma znamená v neposlední řadě i symbolicky se vypořádat s nepřítelem. Chlapec se zde ztotožnil s hrdinou, jak je patrné z umístění figury na obrázku na identifikačním místě.

Fanda zvolil vzdušnější techniku kresbu barevnými tušemi, pomocí špejle nakreslil obrysy postav a výjevu samotného a pak štětcem dobarvil celou plochu. Pevné obrysy jsou nutné s ohledem na jeho diagnostikované LMD, protože motorika dětí s LMD se špatně vyvíjí a grafická linka pomáhá tento handicap rozvíjet. Symbolicky pak může být i vyjádřením řádu a hranic, které děti s LMD potřebují.

Barvy jsou užity převážně stejně jako v prvním obrázku - modrá, žlutá doplněná červenou a obohacené o hnědou. Kontury jsou černé. I přes velkou plochu tmavé modře, obrázek nepůsobí studeně (reprodukce zkresluje atmosféru originálu).

Díky technice malbou tušemi již prostor nepůsobí tak „zalepeně“ jako předchozí obrázek, je vzdušnější. Vidíme scénu boje Bajaji s drakem. Prostor je řešen jako v prvním případě pomocí základní linky, na které je ukotvena postava prince, zatímco drak se jakoby vznáší – přilétá. Zde již vidíme slunce v trojúhelníkovité podobě. Jde o jistý

nešvar nápodoby – přejímání cizích vzorců dětí, vyskytující se v jistém období skoro u všech jedinců. I já sama si pamatuji, že jsem tohoto cizího „vynálezu“ nejednou v dětském věku použila.

Lidská postava odpovídá Fandovu zaběhlému schématu kresby postavy, která se v průběhu našeho malování občas vynořuje, jako by Fanda „zapomněl“, co se již dověděl a naučil o lidské figuře. Při napojení paží na trup se objeví R princip - zákon pravého úhlu. I sám Fanda situaci okomentuje často slovy, že jinak to neumí, že neví, jak udělat ruce podél trupu.

Jako další věc vidíme držení – ndržení meče v ruce. Vidíme i to, co by mělo být našemu zraku skryto v podobě úchopu meče a opět onen R princip, jež děti používají k jasnému odlišení směrů.

Bajaja k nám stojí otočen čelem, stejně jako tříhlavý drak, jehož každá hlava působí spíše lidsky. Nejsou spolu v žádném kontaktu. Drak nepůsobí nijak strašidelně, dokonce by se dalo říci, že se usmívá nebýt cenících zubů a šlehající (vytékající) červeně z úst, což bychom mohli považovat za projev agresivity. Drak má hnědou barvu, kromě svých tří hlav, které zůstaly bílé. Kterápak otcovská autorita se schovává za drakem? Co drak v hlavičkách vytěsňuje?

Podle mého názoru drak zastupuje osobu matky, která zároveň musí suplovat i otcovskou autoritu. Bajaja má červenou hlavu. Vypadá to jako by byl trochu ožehlý od plamene. Nebo má snad vztek? A na koho by jej měl? Na draka? Kdo může být drak jeho protějšek?

I přesto Bajaja vyhlíží šťastný – usměvavý z úspěchu, i když draka nezabil. Dohodl se s ním, aby se nemusel prát?

10.11.2003

Eskymáci

Další obrázek je stále ze skupiny, kdy s Fandou pracovala má koterapeutka a já jsem neměla možnost sledovat průběh vzniku obrázku a ovlivňovat jej. Je z prostředí života eskymáků.

Upoutala mě postava, jež není na první pohled zpracována tradičním „Fandovským“ způsobem.

Postava je spíše vertikalizovaná, a to jak díky snaze paže svěsit podél těla, tak i jejími poměry a vysokou čepicí. Rovněž chybí tradiční zdůraznění partie ramen. Postava nemá velkou dětskou hlavu, ale vejde se téměř 6x do těla. Ruce nejsou tak velké, jak bývá zvykem, spíše místo rukou jsou tu jen jakési zčernalé pahýlky neschopné kontaktu. Postava je asymetrická v délce končetin. Pravá ruka a noha jsou výrazněji kratší než levé dvě končetiny.

Prostor je opět vystaven na základní linii země a vidíme zde i linii oblohy s již kulatým sluncem bez infantilních paprsků. Slunce, ač žluté, můžeme prohlásit za studené nehřející.

Zvláštností je zde postava eskymákova psa vlevo, který je zde přirozeně zpodobněn z profilu a je komunikativnější než člověk. Děti nejprve spontánněji zpodobňují zvířata z profilu dříve než lidi. Jde o znak komunikace, schopnost spolupráce.

Napravo vidíme jakousi zamřížovanou klec, která představuje obydlí eskymáka a iglú. Vidíme vchod iglú, ale ten je nepřístupný, zamřížovaný. Nabízí se otázka, jestli je někdo uvnitř „uvězněn,“ anebo zda někdo nemá vejít dovnitř? Nebo kdo je u ledu či v ledu?

Úplně nalevo na nás vykukuje cosi hnědého, jež Fanda pojmenoval sáně. Zamřížování na straně „já“ je jedním ze znaků deprivace, se kterým se můžeme setkat ve Fandově produkci.

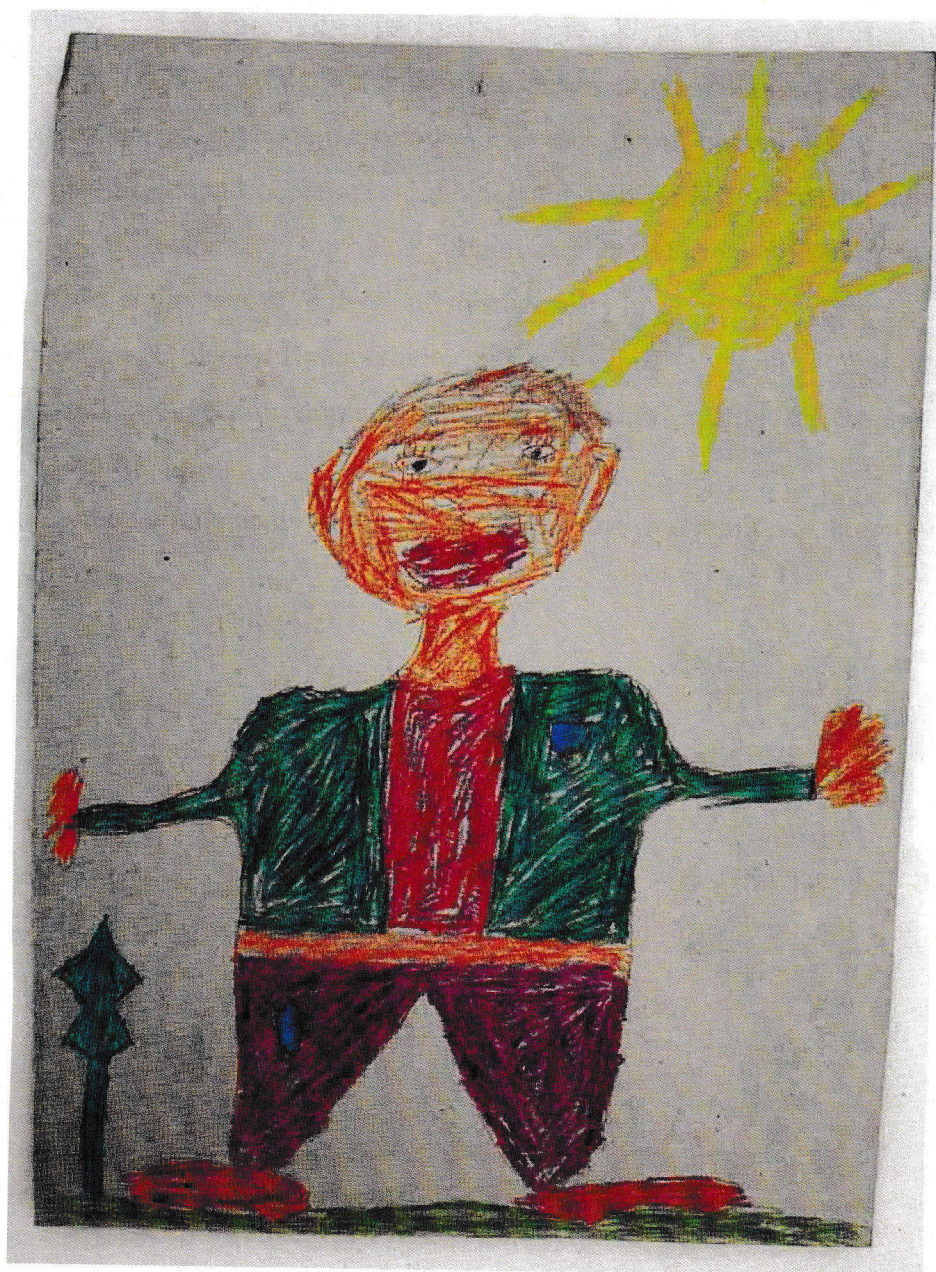
Obrázek se vyznačuje modro-hnědou barevností s nevyplněným bílým bezkontextovým prostorem.

Schéma figurativního zobrazení an face a izolovanost jednotlivin na obrázcích svědčí o nedostatečně formovaném „Já“ vůči „Ty.“ Zde je odkaz na teoretickou část, kde „Škola předmětných vztahů“ (Anglie) v tomto viděla regresivní pozici s odkazem na primitivní narcismus. Dítě má potíže s realistickým vřazením do okolního světa a odpoutáním se od sebe sama. Deficit je tu v raném vztahu.

2003

Postava – „Já“ Fanda

Tento obrázek znázorňuje typické Fandovo schéma ztvárnění postavy. Na první pohled působí jako panák nebo jako otesánek s velkými ústy na velké hlavě nasazené na bytelném těle. Většinou nechybí velké ruce a velké boty, které zajišťují stabilitu. Mohlo by to souviset s poruchou rovnovážného centra.

Na této postavě nalézáme znaky projevu deprivovaného jedince, jako jsou velká ústa a velké ruce. Postavu tohoto typu by bylo možno přiřadit k 6-7 let starému dítěti,

protože zde nalézáme patrný zájem o detail v oblečení. Postava má jak tričko, tak i bundu s kapsičkou. Kalhoty mají trojúhelníkový geometrický tvar. Tento typ zobrazení nohou v kalhotách používají často děti s LMD. Díky tomuto tvaru se podobají rajtkám a zároveň postava získává nádech agresivity s jakýmsi skoro vzteklým výrazem začáraného obličeje. Začáraní se může jevit i jako možný výraz sebenepřijetí nebo vzteku sám na sebe. I předimenzovaná ústa vyhlížejí agresivně. Člověka by až popadl strach, že jej pohltí. Stačilo by ústa jen trochu pootevřít a zahlédnout vyceněné zuby. Postava mi připomíná, přeženu-li to, SS-manna. V souvislosti s ním mě napadá, že árijská rasa byla také vyvolený národ, stejně jako si to myslí příslušníci sekty.

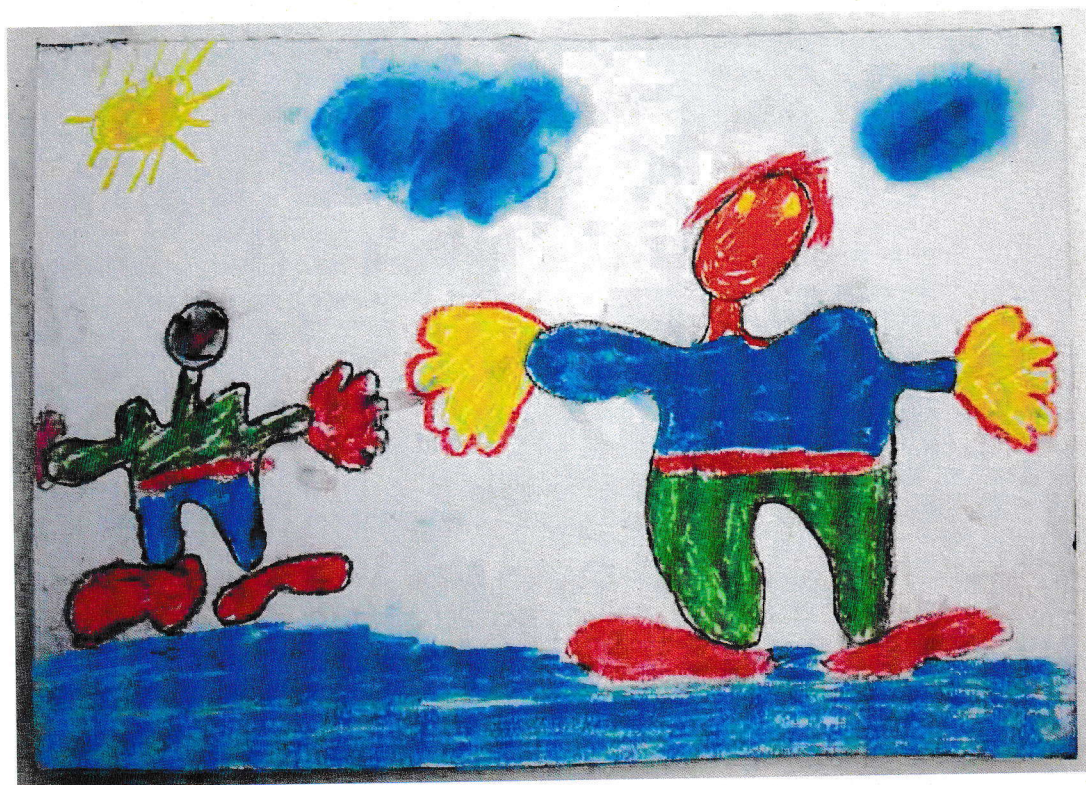
Obrázku opět nechybí paprskovité slunce, v jehož svítivém žlutém středu je na originále výrazně vyveden podpis autora. Co to může znamenat? Touhu po sebe-prosazení a ocenění?

Nalézáme strom s podivnou korunou. Zřejmě má jít o jehličnan, který vyhlíží jako středověká zbraň.

Únor 2004

Postavy na sněhu

Vyjadřují stejné schéma postavy jako předchozí obrázek, ba jsou ještě bezradnější, a to díky technice pastelu, který je měkký, rozmazává se a neumožňuje jemnou a pevnou linku.

Postavy jsou neforemné s obrovskými rukama toužícími po obejmutí. U Fandy se tento znak velmi často objevuje a je důsledkem jeho deprivace dané nedostatkem tělesného kontaktu v raném dětství s blízkou osobou. Zajdete-li do dětského domova, pocítíte fyzicky jejich touhu po doteku - po tělesném kontaktu.

Vezmeme-li v potaz celkovou neurotickou barevnost identifikační postavy a zářivou barvu hlavy, která je opět červená, můžeme to brát jako vyjádření vzteku nebo přetlaku. Anebo se červená?

15.3.2004

Jak jsem se ztratil

Poněkud skličující téma pro Fandu jako pro někoho, kdo neustále vyžaduje sebepotvrzování a kontakt s okolím. Strach ze ztráty rodičovské osoby?

Tento obrázek je dalším z řady jiných, na kterém převládá bílá. Další barevnost je chudá, kromě žlutého obrysu slunce nevidíme jinou barvu než-li černou, hnědou a tmavě modrou. Figura nese stejné znaky jako ty předchozí. Rozdíl je tu ve výrazně omezené barevnosti, kterou jsem již jmenovala. Je možné, že při malování tohoto tématu na Fandu dýchl kdesi z hloubi jeho zážitek opuštění a absolutní nejistoty - strachu.

Zpodobnění slunce je infantilní s výrazně antropomorfním obličejem.

Nejzajímavějším prvkem je zde bublina či kopule, jenž Fanda utvořil kolem sebe. Jakoby ho izolovala nebo chránila před vnějším prostředím. Prostředí kolem je skoro až zlověstné, jakoby se nad bublinou stahovaly mraky a slétaly se vrány. Vrány jsou symbolem pro nadcházející pubertu. Chce se on sám chránit před tímto obdobím a úmyslně se udržovat v nižším emočním věku?

Oblouk je proveden přerušovanou čarou, je až neurotická, ustrašená, vypovídající o nejistotě autora. Dalo by se uvažovat o organické příčině (neschopnosti nakreslit rovnou čáru), ale při porovnání s jinými obrázky je patrné, že Fanda umí plynulou čáru nakreslit a jeho neurotický rukopis zde evidentně souvisí s jeho prožíváním tohoto objektu.

24.5.2004

Na výletě – tři postavy

Obrázek znázorňuje 3 členy rodiny na výletě. Podle Fandova výkladu je uprostřed on sám, vlevo jeho matka a vpravo jeho babička (matka matky). Otec prý zrovna nemohl jít s nimi.

Můžeme zde najít další schéma vyjádření prostoru, mrak a vedle něj slunce obklopené bílou plochou, postavy umístěny na základní lince země. Figury opět vykazují znaky Fandova schématu kreslení postavy se zdůrazněnou partií ramen. Jedině snad „babička“ opravdu působí žensky a má i sukni. Nadto se odlišuje jakousi životností, jež jí dodává onen pohyb rukama – jakési gesto směřující k oběma postavám, které jsou odstrčeny doleva. Možná má opravdu Fandova babička v jeho očích ženštější chování

a projevy. Jako by ještě stále nestačila ta vzdálenost od dvojice vlevo, musela zde být umístěna jakási překážka v podobě hnědého čtverce - snad kamene nebo zavazadla? Postava Františka, alespoň podle nohou, jde směrem k babičce.

Podíváme-li se na tuto ryze ženskou postavu z pohledu identifikačního umístění na identifikačním místě, může jít o otázku identity, o problém v chápání rolí díky muskulaturní matce a absenci muže jako vzoru. Barevnost postavy je červeno-zelená úzkostná.

Pokud je Fandova matka opravdu postava zcela vlevo, pak vykazuje velký potenciál mužství. Snad nikdo by nemohl tuto postavu označit za ženskou.

Předpokládejme, že to není, jak pravil Fanda, jeho matka, ale jeho otec a postava zcela vpravo je jeho matka a ne babička, pak můžeme sledovat jakési spojení s otcem naznačené dotykem rukou. Nebo se jedná o Fandovo projevené přání mít toto spojení.

V tom případě matku odsunul na druhou stranu formátu a ještě ji oddělil překážkou, možná zavazadlem? Dává tak najevo přání být s otcem sám? Mít otce pro sebe bez zásahů své matky, která i tak jeví tendence se k nim nějak vztahovat a zasahovat?

Květen 2004

Moje máma – postava

Jedná se o nedokončenou kresbu na formát velikosti A2. Před samotnou kresbou jsme rozebírali otázku tělesného schématu postavy. Nutila jsem Fandu, aby si osahával ramena a získával i baltickou zkušenost z poznávání těla.

Je zajímavé, že zde Fanda nepoužil jako konturu černou, ale různé barvy. Zřejmě ty barvy, jimiž chtěl ohraničenou plochu vybarvit, jako v případě sukně a opasku.

Vidíme značně geometricky zpracovanou figuru, poněkud prkenného vzezření, jakoby použil pravítko a postavu narýsoval. Může to souviset s normami a neumočněním vzezření matky. Nechybí velká ústa, zvětšené ruce a dosti velké boty. Postava je odlišená

oblečením do sukně od všeobecného schématu. Nalézáme řadu propracovaných detailů jako jsou knoflíčky, podpatky na botách a podkolenky.

Pokud zakryjeme velkou pusou, obličej získá ptačí vzezření. Je to způsobeno kulatýma očima s jednou tečkou uprostřed. Víme, že Fanda umí nakreslit oči důkladněji. Dále pak jako zobák působí protáhlý nos. *Nebo možná slepičí vzezření?*

Je těžké určit, kolik let je postavě, a zda odpovídá skutečnosti. Prohlédneme-li si kresbu pozorně, opět nám neunikne neurotická linka.

16.6.2004

Noční scéna

Obrázek je zajímavý již námětem noční scény, kterou si Fanda zvolil sám. Vznikl po té, co jsme si povídali o zážitcích z léta.

Jako na jediném ze všech dosavadních obrázků, zde vidíme velký dům ponořený do hluboké tmy. Za domem teče řeka a za ní stojí dva stromy. Dům má zářivě červenou střechu s velkým střešním oknem svítícím žlutě. Stěny domu jsou vyvedeny ve dvou barvách hnědé a modré. Dům má náznak jakéhosi prostorového řešení. Další prostor

vzniká překrytím domu ohněm s postavami kolem něj. Jako by obrázek náhle přeskočil do období, kdy děti tvoří prostor kulisovitým skládáním prvků za sebe. Řešení prostoru nově posouvá obrázek do věku 7-9 let. Poměry jednotlivin (postavy vzhledem k velikosti dveří, stromů a domu) odpovídají ještě pozdějšímu věku.

Díky ohnivé střeše a ohni samotnému obrázek opravdu působí jako z letní noci. Pokud se ovšem soustředíme na stranu já, opět nalézáme pouze černou, hnědou, zelenou a modrou barvu, což lze označit za deprivační paletu. Ale pozor, zelená a černá může značit také únavu, která děti s ADHD často postihuje, kvůli jejich neschopnosti delšího soustředění a naopak vybití energie bezúčelným způsobem.

Prohlédneme-li si dům, záhy zjistíme, že mu chybí komín. Kudy uniká přebytečná energie? Kde je onen ventil? Jak se cítí v takovém domě? Pokud bychom brali v potaz rentgenovou kresbu, kterou děti též hojně využívají, mohla by se scéna táboráku odehrávat uvnitř domu. Pak by ovšem bylo v domě až k zalknutí ze štiplavého šedého kouře. Další zarážející symbol nacházíme v podobě střešního okna, jenž působí jako piktogram označení nemocnice.

Podle Fandova vyjádření venku okolo ohně sedí vpravo on sám, vlevo jeho otec a mezi nimi jeho matka. Ostatní již šli spát a jsou uvnitř domu. Na otázku, co dělají, odpověděl, že sedí, koukají do ohně a ohřívají si ruce. Matka mluví a plánuje odjezd. Ptala jsem se, zda se jim chce jet domů. Odpovídá, že tatka by radši ještě zůstal a on by rád také zůstal. Nikam se jim prý nechce. Odpovídalo by tomu i postavení figur, kde otec a Fanda jsou k sobě otočení, mají možnost komunikovat a spřádat plán, jak zůstat o něco déle. Matka je nejvýš (kraluje?) a nemá kontakt ani s jedním z nich, také je nakreslena bez paží.

Otec je oblečen do zelené uniformy. Povoláním je policista. Fanda by v budoucnu chtěl mít stejné povolání.

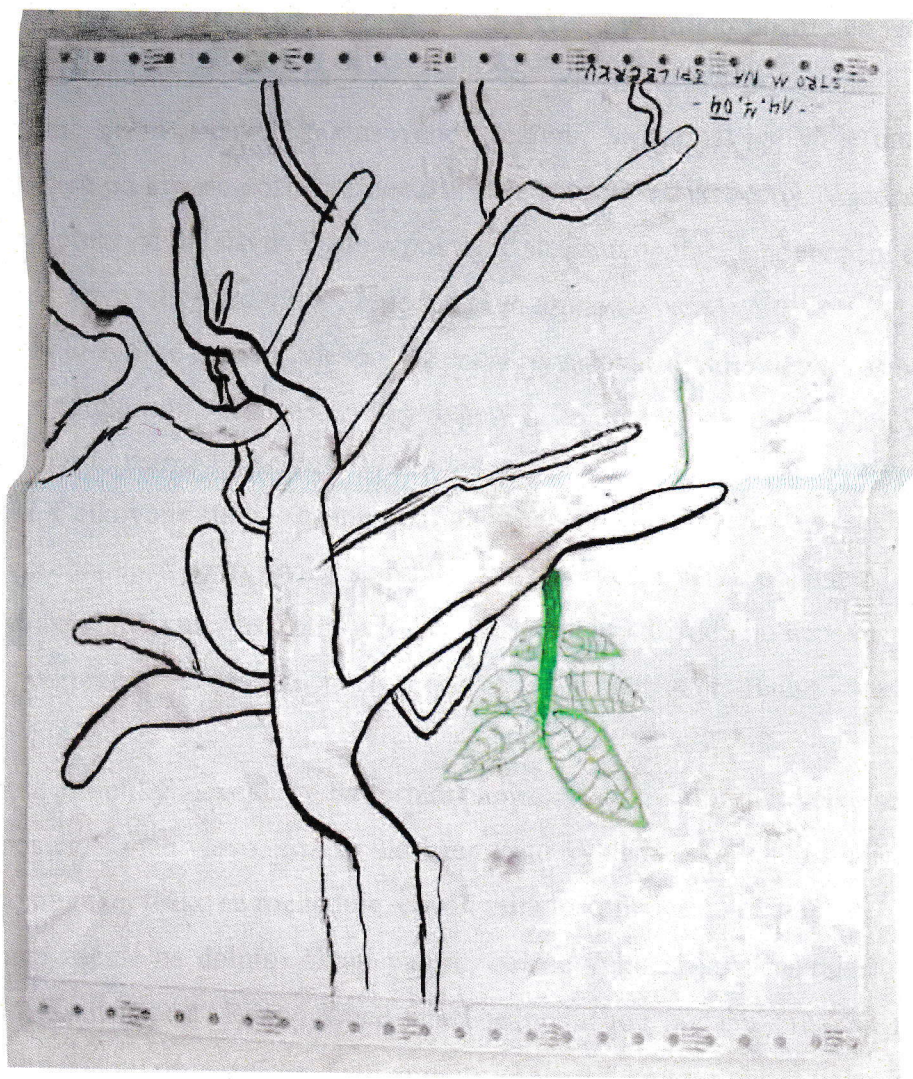
Pokud bych zašla daleko, mohla bych říct, že je matka upalována společnými silami. Nebo bude aspoň vystřelena. Odstraňována aspoň symbolicky na obrázku, aby nebyla překážkou v komunikaci s otcem.

Je tu vyjádřena buď touha po komunikaci s otcem nebo přání, aby byli opět všichni společně? Stejně tak není úplně k opomenutí Fandova připomínka přátel v domě. Stále někoho mít nablízku v rezervě. Jakoby byl autor velice intenzivně emočně přítomný v tomto výjevu teplé letní noci.

14.7.2004

Studie stromu

Během léta jsem se snažila brát Fandu ven, aby se pokoušel pozorovat okolní svět a zkoušek kreslit studie různých objektů dle skutečnosti. Chtěla jsem, aby se podíval na skutečný strom, na skutečný dům, aby jen nečerpal ze svých zaběhaných symbolů a obohatil své vědomosti o reálnou skutečnost, která by vyhovovala realistickému zobrazení. Byli jsme se podívat na kostel. Byli jsme uvnitř, obešli jsme jej vně a vylezli na protější kopec, odkud jej Fanda kreslil. Vybrala jsem sochu venku tak, aby si ji mohl jít osahat, obejít ze všech stran a zkusit si ji nakreslit. Díval se na ulici a kreslil ji. Byli jsme v parku a kreslil pohled přes park na budovu. Byli jsme se podívat na živý strom. Jeden z nich si Fanda vybral a nakreslil jej.

Tento strom se velmi liší od zaběhlého schématu stromu, jež Fanda používá a který nalezneme skoro na všech jeho obrázcích jako zástupný symbol krajiny a vegetace. Strom tímto způsobem nakreslil jen jednou. A i když se jedná o studii dle modelu, stejně do kresby vložil víc toho, co ví a svého vlastního pocitu, co je strom, než jak skutečně vypadá živá předloha.

Vidíme strom poněkud kaktusového vzezření. Na formát papíru je umístěn spíše vlevo. Větve se od kmene postupně nezužují, ale jsou tupě zakončeny. V jednom případě jednu větev překrývají další dvě. Jde o poměrně složitou operaci k pochopení a zobrazení, jak proplést větve, aby bylo vidět, že jedna je za druhou.

Celý strom se naklání vlevo, což musí vyvažovat dlouhé větve rostoucí vpravo. Taktéž tuto úlohu plní velmi pečlivě vyvedený dekorativní list. Je jen jeden. Kdyby měl Fanda více času, patrně by přikreslil ještě jeden. My však vidíme pouze nachystaný řapík dalšího listu. Celkově je studie stromu pro Fandův mentální věk těžká a výsledný obrázek odpovídá neschopnosti se vyrovnat s problémem překrývání větví, objemem, zužováním větví, zabstraktnění textury jednotlivých listů atd. Z tohoto důvodu ho nepovažuji za příliš vhodný k interpretaci, ale pokud bych přece chtěla využít např. Baum – test, nalézám následný popis.

Strom je veliký, nevejde se na formát papíru. Mělo by to značit velké sebevědomí. Strom je posunut více vlevo, což se dle baumtestu vykládá jako zajetí tradicemi, nerad začíná něco nového, těžko se rozhoduje, chválí minulost, fixace na matku.

Kmen začíná na dolním okraji papíru, což se vykládá jako nezralost, infantilita, slaboduchost, omezenost. Rovný kmen značí jednoduchou povahu s malým rozhledem, naivitu a infantilitu, myšlení za cenu rigidity. Zároveň kmen vyhlíží, jako by jej něco podpíralo, což je potřeba podpory - málo samostatnosti. Na kmeni je zajímavé jeho vybočení vlevo, ale spíše si myslím, že jde o nezvládnutí předlohy, buď nepochopení a nebo další známka organicity.

Větve vyhlížejí kaktusovitě, nebo jako paroží, ale stále připomínají deprivaci usekané větve.

4.10.2004

Uvítání s mámou – Jak jsem se vrátil ze školy v přírodě

Chtěla jsem, aby Fanda vpravil do svých obrázků interakci a kooperaci lidí, kteří se na jeho kresbách vyskytují. Proto jsem se mu snažila zadávat témata, která k tomu povedou a která jsou v souladu s jeho nedávnými prožitky. Využila jsem jeho vyprávění o škole v přírodě, když se zmínil, že už se mu stýskalo a byl rád, že se vrátil.

Obrázek, který nakreslil, mi připomíná obrázek se třemi postavami Na výletě. Prostředí můžeme označit za stejné schéma. Opět vidíme slunce, mraky, základní zelenou linii země, na které jsou umístěny 2 postavy a taška. Prostor je ponechán bílý, nefunkční, vytěsněný – návrat do 6ti let?

Ve srovnání s obr. „Na výletě“ postavy zde vyhlížejí vyspěleji a mají přesnější proporce, ale poměr trupu a nohou neodpovídá. Vidíme jakýsi smíšený profil, neumělý pokus. Jako pokus o interakci výjev působí dost prkenně. Vidíme dvě loutky, kterým kdosi zdvihnul provázky vedoucím k rukám. Obě postavy k sobě stojí otočeny stále bokem, jenom jaksi bezmocně vztahují ruce jeden k druhému.

Fandu vidíme napravo v černo-hnědé kombinaci. I když ruce vztahuje k matce, zároveň se odklání horní polovinou těla. „Jdi ode mě blíž.“ Je v tomto pohybu patrná skrytá ambivalence vztahu k matce. Nebo Fandova touha být samostatnější? Mít víc prostoru pro sebe. Mít něco bez zásahu své matky?

Jako další paradox bychom mohli vnímat velkou hnědou tašku či kufr na straně matky, i když přijel Fanda. Nebo přijela matka? Vítají se a nebo se loučí? Je možné, že by Fanda přiřknul kufr matce, protože by ji rád poslal pryč? A nebo se Fanda stěhuje k otci? Copak v té tašce asi je?

Matka je oblečená do růžového roláku a dlouhé modré sukně (modrá – distanc – mám tě ráda odsud potud). Oba dva jsou přepásáni výrazně barevnými opasky. Potlačená sexualita? Opasky jsou umístěny do míst, kde není pas, ale něco jiného.

19.10.2004

Na výletě s kamarádem Honzou

Po sedmi měsících od namalování obr. „Jak jsem se ztratil,“ následovalo poněkud idyličtější téma „Honza, můj kamarád.“ Výjev dvou kluků na výletě, jak si podávají jablko. Objevuje se zde již profil značící interakci a schopnost kooperace, i když jen u jedné osoby. Taktéž pohyb ruky postavy vpravo je složitější, protože se napřahuje pro jablko přes tělo. Ruce jsou již znázorněny podél těla. Větší potíže měl Fanda při spodnění nohou v kalhotách. Doslova postavy postupně oblékal. Bohužel postava není ještě v plném profilu, pouze jakoby natáčí hlavu na stranu. Zbytek těla i nadále zůstává zepředu, tzv. smíšený profil. Stále ale značí chtění komunikace identifikační postavy.

Technika byla volena s ohledem na Fandův problém potřeby pevné linky. Kresba voskovkou kolorovaná akvarelem. Zamezuje dalšímu rozpítí původní nosné linky a díky své mastnotě zůstane vždy čitelná.

Taktéž je zajímavé zpracování prostoru, který posouvá vpřed mentální věk. Již tu není hlavní spodní linka, ale sklápění do půdorysu. Oba chlapci jdou totiž přes most, který je vymezen vertikálními čarami černou voskovkou a oddělen tak od modré plochy vody.

Na tomto obrázku nevidíme horizont krajiny, pouze začínající les v podobě hnědých kmenů za hlavami chlapců – jakýsi další pás.

Kmeny stromů s pravidelností, kterou vidíme, bychom mohli opět vnímat jako jakési mříže. Obrázek je poněkud barevnější, než jsme u Fandy zvyklí, ale pořád tu jakási barva chybí. Nenalézáme plnou červenou a žlutou. Obrázek zřetelně oživuje sytá oranžová na obličejích a rukách obou chlapců.

Pokud obrázek jen spěšně přelétneme pohledem, mohli bychom si myslet, že si chlapci nepodávají jablko, ale cigaretu. Pro Fandovu v tomto věku symbol chlapství a dospělosti.

O čem spolu dva „chlapi“ mluví? Domnívám se, že obrázek na jedné straně řeší aktuálně to, co Fanda v tomto věku. Nástup puberty a probouzející se sexualitu. Stačí si povšimnout pravé ruky identifikační osoby. Je položena na vyboulenině kalhot. Ale na straně druhé mi vyvstane představa homoerotického období, které je heslem „holky s holkama a kluci s klukama“. Vidím tu opět problém sexuální identifikace.

I akt podávání jablka jako rajského symbolu, který podává Eva Adamovi, by mohl vést k této myšlence.

9.11.2004

Rvačka

Asi o měsíc později ztvárnil scénu ze školy, kdy se ve stejný den porvali Fandovy spolužáci. Fanda o příhodě nadšeně vyprávěl hned po příchodu, a také hned a se zájmem řešil, jak scénu spodobní na papír. Opět vidíme dva chlapce stojící proti sobě v neúplném profilu. Jsou kresleni nápadně syntetickou metodou, která neskládává jednotlivé části těla k sobě. Na těchto postavách chybí jindy tak výrazné opasky.

Postavy mají useknuté vršky hlav. Odděluje se tu rozum od emocí. Postavy jsou si podobné. Vyjadřuje ta levá Fandovo přání?

Postava napravo je opět oblečena do maskáčových kalhot. Základní barva kalhot je bílá. Mohli bychom černé fleky považovat za díry. V tom případě má postava v rozkroku černou díru. Můžeme se opět tázat po otázce identifikace. Nebo s ohledem na fakt zaměstnání otce (policista) můžou „maskáče“ na identifikační postavě vyjadřovat identifikaci s otcem.

Vše je rámováno fialovou barvou.

24.1.2005

Výlet v Itálii (já , máma, průvodce)

Prostor obrázku tentokrát není ponechán napospas bílé ploše, nýbrž je nápaditě a živě pojat v porovnání s ostatními výtvary. Obrázek je narativně pojat, vypráví se zde příběh na námět výletu, jak rodina jela autobusem přes Alpy (špičatá hora na horizontu) a nyní se prochází v cizím vzdáleném městě. Dá se říct, že vidíme dva pásy, z nichž první obsahuje to, co je k nám blíž a ten druhý to, co je vzdálenější. Stejně je to patrné i z velikostí objektů. Horizontalita druhého plánu je trochu porušena střechou budovy stojící v prvním pásu a stejně tak i špičatou horou tyčící se v druhém pásu. Všimněme si přesahování pásů. Zajímavé je i překrytí části domu mrakem.

Chybí zde sluníčko a zajímavé je též použití dvoubarevného nebe, které sahá až k horizontu (náznak modelace). Zeleno-hnědo-modrá kombinace je zde obohacena o teplý okrový odstín, barvy jsou celkově čistější.

Při celkovém pohledu mě upoutá lazurní nevýrazná barevnost. Barevně nejintenzivnější je mrak vpravo a hned po něm postava matky, která je největší, nejmohutnější a je barevně nejšpinavější.

Další věc, která mě hned napadá, jsou určitá gesta, která byla přiřčena každé postavě obrázku.

Postavu vpravo od matky označil Fanda za sebe a druhou mužskou postavu za průvodce. Prohlásil, že máma se ptá průvodce na památku, zajímá se o její stáří. Fanda sám o sobě řekl, že se o rozhovor nezajímá a jde prozkoumat stavbu napravo od sebe. Postavy průvodce a Fandy vypadají stejně a mají stejné gesto, liší se pouze barevně. Jde o Fandovu myšlenou identifikaci s ním? Mohlo by jít o Fandova adoptivního otce? Fanda se namaloval dost daleko od obou postav a ještě přimaloval jako překážku studnu, která vyhlíží jako hrnec.

Vzájemná gestikulace průvodce (otce?) a matky vyznívá jako handrkování se, pře nebo hádka. Jak již Fanda uvedl, mluví matka. Táže se. Komunikuje s průvodcem (otcem), je k němu natočena oním smíšeným profilem. Otec i Fanda mají uši, matka ne. Kdo nemá uši, neslyší. Poslouchá tedy jen Fanda a průvodce (otec). Matka mluví – neslyší.

Pokud můžu soudit z vlastní zkušenosti při kontaktu s matkou, musím potvrdit, že paní M. nehodlá poslouchat cizí názory. Většinou jí jde jen o potvrzení vlastní pravdy z cizích úst. V jiném případě dokazuje, že ona má pravdu. Ve výčtu faktů, proč není možné to a tohle, je nevyčerpatelná. Stejně tak i ohledně vyvracení její paranoidní představy o snaze jejího bývalého manžela škodit jim, kde jen může, a že jde o hlavní cíl jeho života.

Při návštěvě psychologa měla vždy naprosto jasnou představu, co chce slyšet a co má být vyšetřeno a následně sepsáno. Všichni tři mají prázdné oči bez zornic. Což může signalizovat poruchu vztahu s okolím (Psychodiagnostika dětí a dospívajících, M.Svoboda, D. Krejčová, M. Vágnerová, Portál, Praha 2001).

Všimněme si také výrazných řas, svědčících o hysterii dotyčné osoby. Otec je oblečen do modrého trička a červených kalhot. Tyto barvy dávají dohromady fialovou. Matka je celá v chladné modři a Fanda má hnědé kalhoty, červené tričko a poněkud výrazné zelené boty. Všechny Fanda umístil na světle hnědý obdelník.

2.2.2005

Portrét mamky

Pro oživení technik malby jsem se tentokrát rozhodla použít „muchláz,“ jež využívá prvku náhody. Dřívkem na balící papír nakreslíme linkou námět obrázku, v tomto případě portrét matky. Po zaschnutí kresby papír zmuchláme do kuličky a namočíme jej pod tekoucí vodu. Ještě mokrý jej rozestřeme na noviny a čekáme, až zaschne. Kresby vyhlíží jako vosková batika. Po zaschnutí můžeme kresbu vybarvit akvarelovými barvami.

Obrázek se vyznačuje studenou, modro – zelenou neurotickou barevností, depresivní – vyjadřující aktuální tenzi. Matka na obrázku má velká rozložitá ramena, ale ruce se nějak „nevešly“ na formát. Jsou jakoby useknuté. Zářný bod žluté hlavy může značit sebereprezentaci, předváděvost a snahu strhávat pozornost na sebe. Nebo na ni lze

nahlížet jako na svatozář. Vyhlíží tak nějak neskutečně až nemocně. Má trochu vousy pod nosem a má nasazenou karnevalovou masku. Snaží se být tím, kým není? Schovává svou pravou tvář za škrabošku, aby nebylo vidět, jaká je? Pod maskou vykukují hysterické řasy. Je hysterická? Masku má červenou barvu – červená – agrese. Masku tu symbolizuje ambivalenci rozporuplných emočních vyjádření a požadavků matky vůči dítěti. Obranou dítěte proti zmatku je ztráta schopnosti rozumět nuancím, které umožňují získat vhled a vyhodnocovat významy.

Postava je nekonkrétní, neusměvavá, není to výraz hřejivého mateřství? Výrazně namalovaná ústa, mohou značit slovní agresi. Dlouhý krk odděluje emoce od raciona. Je nad? Kouká z patra jako rozhledna. Vyjadřuje její svatozář a dlouhý krk, jak je morálně na výši?

Fanda zde opět uplatňuje svoje schéma knoflíků. Děti knoflíky naznačují oblečení.

15.3.2005

Portrét Silva, studijní kresba podle živého modelu

Tento obrázek z hlediska vspělosti kresby můžeme označit za nejstarší. Na rozdíl od portréty matky, tento vyhlíží o mnoho živěji, možná ho ovlivnila ta skutečnost, že jde o studijní kresbu dle živého modelu. Autor musel sledovat model před sebou a neměl možnost jen lovit ve své paměti a představách. Postava má širší krk dobře nasazený k hlavě. Oproti předchozí kresbě jsou zde uši a to dost výrazné. Symbol naslouchání, empatie?

Ocenila bych zejména, že vlasy nemají stejnou barevnou kvalitu. Nejsou jen žluté nebo jen hnědé. Fanda odpozoroval, že může do světlých vlasů nakreslit i hnědé proužky, protože barvu nemůže jednoznačně určit, nebo jde o určitý náznak modelace.

Co pro Fandu představují? Aspekty matky které mu chybí? Nejsem nijak direktivní, ale vyžadují dochvilnost, naše sezení má jistou strukturu, nějakým způsobem

ho vedu, ale chci i jistou samostatnost, nechávám jej rozhodnout se a naslouchám mu. Svěřuje se mi s věcmi, co by neřekl matce ani lidem z náboženského společenství. Ptá se mě zvědavě na věci kolem lásky a sexu. Někdy zvědavě čeká, jak budu reagovat.

Můžu pro něj být i jakýsi objekt zájmu ve smyslu žena? Možná.

Může se jednat o přenos. Fanda si na mě mohl možná odehrát skrytou zlost, jenž cítí ke své matce.

12.4.2005

Adam a Eva

Barevně velmi studený obrázek. Zakryjeme-li veliké infantilní žluté slunce, nalézáme jen hnědou, modrou a zelenou. Uplně chybí červená. Chybí vitalita autorovi?

Fanda opět základnu země znázornil čarou, na kterou umístil Evu a stromy. Zvláštností je zde vznikající uhlopříčka, která se objevila při znázornění šikmého kopce vlevo, na jehož vrcholu stojí Adam.

Zdání prostoru budí použití velké až předimenzované postavy v popředí a její umístění asi o polovinu menší na vrchol kopce. Je dál, musí být menší. Stejně tak je namalován i strom uprostřed. Působí to jako kulisy na divadle. Kulisovité řazení opět značí jistý věkový posun.

Všimněme si stromů. Jsou to typické Fandovy stromy. Pokud mu jen zadáte: „nakresli strom,“ udělá bezmyšlenkovitě právě takovýhle. Rovný mohutný kmen vyrůstající přímo z okraje papíru. Podíváme-li se letmo do testu stromu, zjistíme k tomuto schématu vysvětlení: dětský, jednoduchý, naivní, infantilizmy v chování. Dále koruna s množstvím stejných jablíček. Tato koruna by mohla značit zaměření na vnitřek, vnitřní

snění, sentiment, naivitu, lehkou ovlivnitelnost, zážitkový tip, neschopnost rozlišovat správné a nesprávné, schématicnost....

Výčet stereotypních jablíček ukazuje na nižší inteligenci. Samotné zobrazení plodu dle testu: hledání úspěchu, netrpělivost, orientaci na materiálně, „oblíba v Zakázaném ovoci,“ pohodlnost, lehká ovlivnitelnost, požitkářství...

Jediné co vybočuje, je připojení jablíčka vně uzavřené koruny. Možná chtěl naznačit, že právě o toto jablko šlo. Jablka jsou všechna zelená, jen jedno trčící je už poněkud přezrálé nahnědlé. Ani jedno není šťavnatě červené. Strom se nachází na identifikačním místě obrázku.

Uprostřed obrázku se nic neděje, prázdno zachraňuje strom v pozadí a tulipán. Co dělá tulipán na námětu Adam a Eva? Rozdělím-li to slovo na tuli / pán například u holčiček jeho přítomnost zamená vztah k otci. Je to stejné u Františka?

Veškerý děj se odehrává na levé polovině obrázku, která je zdůrazněna podle „Rožnovské metodiky“ mateřskou uhlopříčkou. Děj se vztahuje k matce, k minulosti. Vidíme z profilu až muskulaturní Evu, která mává na Adama stojícího v dálce na kopci. Adam jí odpovídá zrcadlově obráceným gestem. Nalistujeme-li na obrázek „Výlet v Itálii“ nacházíme stejné gesto u Fandy i jeho otce.

Fanda okomentoval děj na obrázku slovy: „Eva volá na Adama, aby šel dolů, protože objevila nějaké moc dobré ovoce k snědku. Ale Adamovi se moc dolů nechce, protože je líný sejít. Má radši rozhled seshora. Ale kdyby nepřišel, Eva by šla za ním a nabančila by mu.“

Na otázku, jaký každý z nich je? Odpovídá: „Eva je marnivá, chce moc věcí naráz a Adam musí poslouchat. Adam je trouba a moula, ale radši je nahoře.“

U obou postav vidíme zřetelně nakreslené pupíky, prý jej děti malují dříve než pohlavní znaky. Pokud se jedná o ně, nemůžeme pochybovat o tom, kdo je kdo. Jen možná u Evy není jasné, zda jde o velké bradavky a nebo už o prsa. Pohlaví chybí. Na Evině zvednuté pravé paži vidíme jaksi dodatečně domalovanou dlaň. Dříve chyběla. K čemu by to mohlo být dobré, aby byla Eva bez ní? Dokreslená ruka drží mrak a jakoby byla nachystaná tento útvar hodit po Adamovi.

Už ze zobrazení i Fandova komentáře je zřejmé, že Eva je ta, která velí a rozkazuje. Vidíme zde vztahový model žena – muž? Matka zde přijímá roli otce, čemuž se není v současnosti co divit. Musí nahradit a zřejmě i nahrazovala dříve absentujícího otce a tím víc, pokud jde o dítě vyžadující speciální vedení, pevné hranice a řád. Nemůže poskytovat bezvýhradnou mateřskou roli. V současnosti zastává i otcovskou autoritu.

Naproti tomu matka těžko respektuje Fandovy hranice. I podle ústního sdělení od pracovníků různých institucí je pro matku těžké, až skoro nemožné, aby ho pustila samotného na delší dobu jen se svými vrstevníky.

19.12.2005

Matka a dítě

Před vánoci přišla na sezení s Fandou i jeho matka. Měla jsem v úmyslu jim zadat téma matka a dítě v podobě madony. Opět jsem ohledně tématu byla „vedle.“ Paní M. mi sáhodlouze začala vysvětlovat přesvědčení „jejich pravé“ víry ohledně zobrazování a názoru na toto téma a vánoce obecně. Dala jsem jim proto jednoduše téma „matka a dítě,“ na něž nemohla nic namítat.

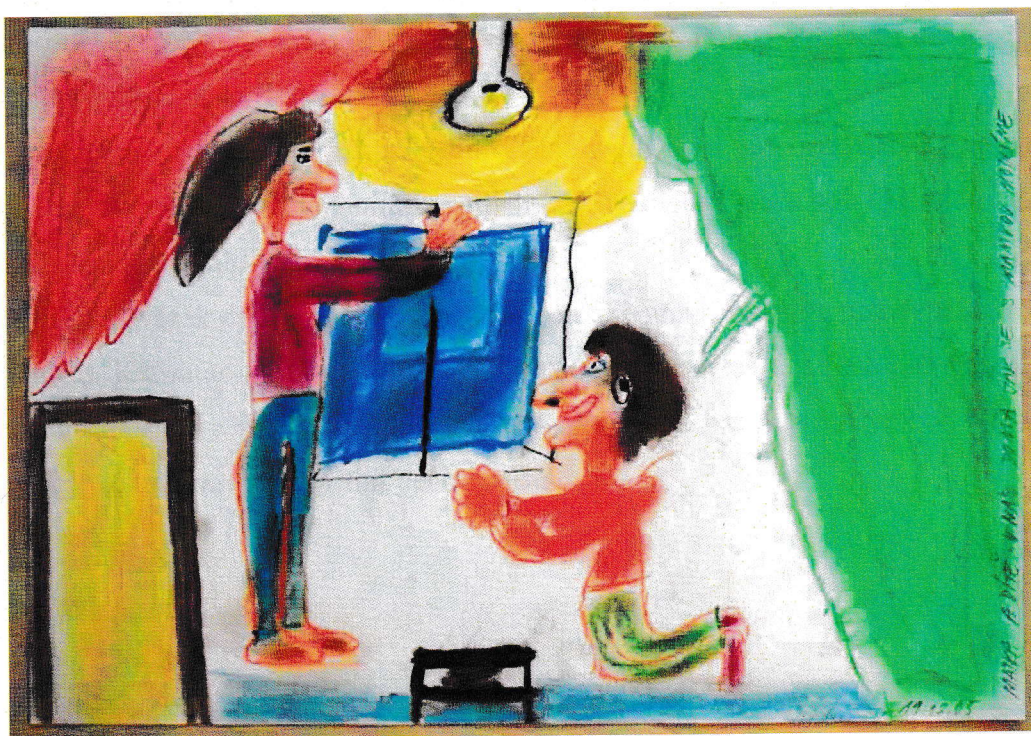
Námět „Matka a dítě“ patří mezi jedno z hlavních témat v arteterapii. Může sloužit jako velmi cenný diagnostický materiál. Na toto téma můžeme nazírat z několika hledisek a je třeba zohlednit, jaký klient obraz maluje. Je-li klientem dospělá žena, téma Matka a dítě vypovídá mnoho o kvalitě aktuálního vztahu k vlastním dětem, o jejich vzájemné interakci, vazbě a emoční stránce. Zároveň vypovídá o tom, jak prožívala klientka vztah s vlastní matkou a jak se představa matky jako introjиковaný objekt promítá do jejího současného života a vztahů (Kohut, 1991) .

U dětí je obsahem obrazu aktuální vztah s matkou, respektive je odrazem aktuální rodinné situace. Toto téma je třeba mladšímu dítěti přizpůsobit vhodným námětem, strohé zadání „Matka a dítě“ je pro děti příliš abstraktní.

Oba malovali zároveň, ale odděleně, aby se nemohli ovlivňovat. Fanda si zvolil sám techniku pastelem a paní M. akvarelové barvy, za obvyklého komentáře, že malovat neumí.

Nejprve se podíváme na obrázek, který namaloval František.

Na první pohled mě zarazí výrazná, pro Fandův projev nezvyklá expresionistická barevnost. Opět je vše v obrázku stavěno na základní linii země, prostoru napomáhá překrytí okna postavou. Výjev působí jako scéna z divadla díky dvěma barevným plochám po pravé a levé straně, které působí jako opona v zelené a červené barvě (úzkostná barevnost). Napadá mě otázka: „Je tento vztah mezi oběma divadlem i ve skutečnosti?“ Mohl by sám Fanda vnímat tento vztah podobně? Jinak prezentovaný vztah na veřejnosti a jiná je aktuální situace uvnitř vztahu.

Fanda změnil konturu postav na oranžovou, jako by již nebyli dětské. Identifikační postava Fandy je oblečená do stejné zeleno červené úzkostné barevnosti. Zároveň je postava nakreslena o mnoho starší než je aktuální věk autora.

Dvojice působí věkově velmi vyrovnaně. Spíše jako by šlo o partnery či manželé a ne matku a dítě. Jako by tu šlo o trest, možná až tělesného charakteru. Muž tu klečí a prosí nebo nastavuje ruce k trestu. Jeho póza a trest není neadekvátní jeho dospělého věku.

Matka je ve výrazném dominantním postoji, působí tu jako trestající domina. Mírně se vznáší nad zemí. Napřažená ruka jako by držela dűtky anebo otevírala dveře lednice. Hodlá syna za trest hodit dovnitř k ledu?

Zajímavý je i falický útvar visící ze stropu mezi oběma postavami napůl na hnědém a napůl na žlutém pozadí, jenž odpovídají otcovské barevnosti. Jako by tam hrál

velkou roli. Jako by byl přítomen dohlízející Bůh otec. Pokud symbol otočíme vypadá jako klíčová dírka. Kdo je sleduje?

Oba jsou umístěni na základní linii země vyhlížející jako studená ledová plocha. Matku se synem odděluje mezi nimi z podlahy vyrůstající stoleček nebo klekátko. Co tam dělá? Jde snad o rituální pomůcku?

Celý obrázek dýchá podivnou atmosférou tajemna a rituálu v uzavřeném prostředí domácnosti. K tomuto výjevu neadekvátního postavení muže vůči ženě mě napadá téma ponižování mužství a jeho devalvace. Jde tu bezesporu o kastraci na symbolické úrovni. Jediný, kdo je tu oprávněn vlastnit penis, je Bůh.

2.3 Analýza kreseb paní M.

Od Fandovy matky mám pouze dva obrázky, z nichž jeden nakreslila sama před mým návrhem individuální práce s Fandou. Brala jsem to jako fakt vstřícného a závazného gesta s cílem po komunikaci. Bohužel zůstalo pouze u tohoto osamocенého gesta, které jsem si později vysvětlila jako pokus paní M. o upoutání pozornosti v celé skupině, protože obrázek předala veřejně před ostatními členy skupiny.

Druhý obrázek, kterým prezentuji, vznikl o tři roky později.

19.12.2005

Matka a dítě

Obrázek je barevně studený. Úplně zde chybí vitalita červené barvy. Prostor je sklopený do půdorysu. Vidíme dvě postavy an face bez vzájemného kontaktu. Na první pohled překvapí pustina ohraničená prázdnými židlemi v obrázku na toto téma.

Fanda je tu o mnoho mladší a menší než je skutečnost, ale zároveň má jakýsi plnovous. Matka od něj vyžaduje dvě polohy, aby bezvýhradně poslouchal a zároveň byl samostatný spolupracující a vyhovující jejím představám o partnerovi. Odpovídá tomu i věk barvy Fandovi košile a barva jeho kalhot. Jsem dospělý nebo jsem malý? Fanda má

výrazně tmavší obličej od bělosti pleti obličeje matky. Naráží na Fandovu příslušnost k rómské menšině? Musím poznamenat, že tento fakt není moc patrný, upozornila mne na tuto skutečnost až Fandova psycholožka. Nebo autorka obrázku spíše chtěla zdůraznit, že není jeho biologická matka?

Jsou uzavřeni v jistém koridoru, oddělení a chránění proti vnějším vlivům. Jsou sami uzavřeni bez možnosti úniku. Byly jim zde vytyčeny jasné nalinkované hranice.

Matka je celá nějak podivně „seskládaná“, nepřírozeně vyvrácená. Obě špičky jejich nohou směřují vpravo, pryč od Fandy. Sama sobě namalovala dlouhý krk oddělující hlavu od těla. Na svou oranžovou halenku si nakreslila mříže a oděla se do dlouhé tmavě modré sukně. Sama se označila za hysterickou osobnost. Matka jde před dítětem, to za ní cupitá a jakoby jí ukazovalo sešit „co pěkného napsalo.“

Obě postavy mají schované ruce. Matka má jednu za zády a druhou strčenou v sukni. Kde má ruku? Honí si ego na svém adoptivním synovi? Úspěchy Fandy, ke kterým jej dožene je i její vlastní vyvrcholení? (viz Fandovo postavení se na jednu nohu, navzdory porušenému rovnovážnému centru). Kompenzuje svoji neschopnost mít vlastní děti a dohání Fandu ke stropu jeho mentálních možností a dovedností. Druhou ruku má za zády. Co udělaly ty ruce?

Fanda je oblečen do zeleno hnědé kombinace. Světle zelená dětská barva společně s hnědou mužskou autoritou, dva protipóly. Jsem dítě nebo muž? Nabízí se otázka, jestli si matka dělá ze syna svého partnera.

Okolí je prázdné opuštěné, nikde nikdo na světle modrém pozadí dobré vůle.

Matka má velmi přísný obličej stejně jako na Fandově výjevu.

2003

Letní noc

Obrázek je nakreslen barevnými fixy, které nedávají mnoho možností jak zpracovat plochu formátu větší než A5. Kresba je vyvedena na formátu A4. Prostor je opět sklopen skoro až do půdorysu, jenž má za následek vysoké umístění horizontu.

Obrázek můžeme bez váhání rozdělit na dvě poloviny. Na pravé identifikační půlce se nic neodehrává. Opět vidíme pustinu vyplněnou bezradným nutkavým vyčaráním a vytečkováním prostoru, která svědčí o skryté bezradnosti na straně „Já,“ stejně jako účast autorky v sektě, kde se nechá vést jinou autoritou.

Naproti tomu levá strava je přeplněna stromy, což vyvolává dojem stavění obran proti straně „Ty.“ Obrany proti čemu, komu? Stromy tu můžeme brát jako falické symboly. Možná je to obrana proti mužům. Stromy jsou až neproniknutelně řazeny skoro do jedné linie a jsou všechny stejně infantilně zpracované a opět s neuroticky vytečkovánými korunami. Naproti tomu tu není ani náznak kořenů, které se pojí s pudovou oblastí.

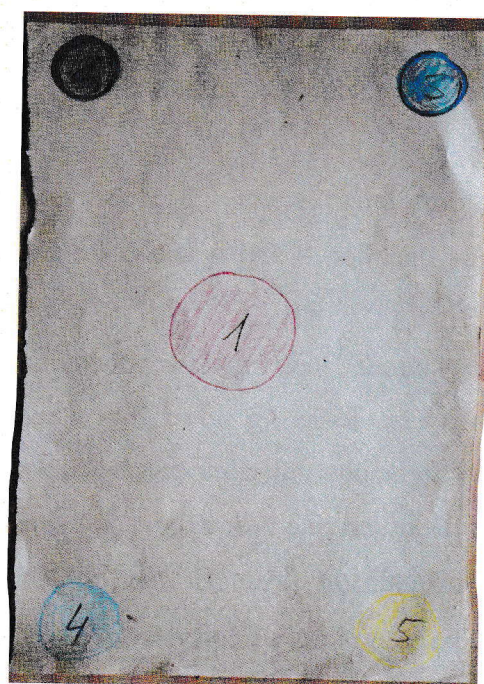
Zarážející je přítomnost dvojice ležící pod jedním ze stromů. Jde o muže a ženu. Jde tu o „seriálový zážitek,“ jenž značí něco, co dítě vidělo či zažilo (převážně se to váže k sexuální oblasti) a nemělo.

Barevnost je stejně jako v předchozím obrázku spíše studená deprivační, převládá modrá, zelená a hnědá.

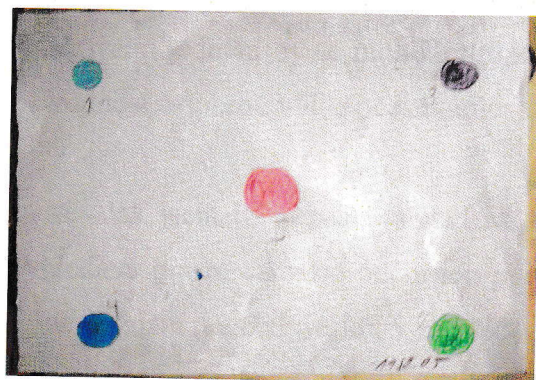
KTC (Kvintetcolor test)

KTC 1.

KTC 2.

KTC 3.

Na KTC chybí hnědá barva zastupujícího otce a nebo je velmi předimenzovaná. Působí to jako volání a touha po otci, nebo identifikace s otcem (svaly na obrázcích). Tento fakt bude představovat jisté konflikty s matkou a s mateřskou úlohou samotnou, jak je vidět na obr. č.1(aktuální problém) a č.3 (latentní problém).

Rovněž na obr.č.3 vychází neuróza-obsese v reálném chování (tu nalézáme i v náhradní komunikaci na obr. č.1) s napětím a úzkostí v rovině aktuálního problému. Na stejném obr.č.3 se paní M. jeví jako nezralá nevyspělá matka.

Na obr.č.2 je velká manifestace aktuálního problému symptomem (tělesné obtíže). Stejně tak tu vidím normativnost a neschopnost prožitku až snahu po projektu na str. „Já“(možná i konverzní hysterie) při protějšku, který má dobrou vůli.

Nabízí se tu otázka po sourozenci, jelikož tu není přítomná jako doplněk modré oranžová.

Chybí tu jasná červená vitální, nacházíme ji jen na obr. č.3 jako aktuální problém nebo aktuálně řešenou věc. Na KTC je vesměs použita studená paleta – potlačují se tu pudy.

Celkově se dá říci, že se jedná o neurotizovanou osobnost, která není schopná volit jiná – nová východiska řešení v zátěžových situacích a raději volí již zaběhané vzorce chování. Své nedostatky překrývá jistou obranou v podobě dobré vůle. Její apokalyptický pocit ze života, se kterým se ztotožnila ve společenství sekty může být dán neproběhlou pubertou. Tu si možná z nějakého důvodu nemohla dovolit. Bohužel neznám zcela konstelaci a historii primární rodiny. Stejně tak vím jen málo o vztahu s matkou, které se mi jeví spíše problematické. Z toho se může odvíjet i její pojetí role matky.

Díky jejím vlastním symptomům, které přenáší na Františka, je na něj naštvaná se skrytou agresí. Za terč vybití ji slouží veškerí muži obecně, ale hlavně bývalý manžel. Z takového jednání by se mohla cítit provinile. Agresi si tudíž nepřipouští a výsledek je bezradnost s dobrou vůlí a očekáváním, že za ní někdo její problém vyřeší.

Jak jsem již napsala, s paní M. byla velice těžká spolupráce. Je to osoba, která vyhledává pouze takovou odbornou pomoc, která jí dává za pravdu a přistoupí na hru o "nemožném manželovi, který za všechno může."

Jde o osobu závislou na autoritě, kterou je v jejím případě Jehova. Navenek se snaží působit velice kultivovaně, má o sobě velmi vysoké mínění, ale při delším rozhovoru je cítit nervozitu a nejistotu, která možná plyne z obavy, zda bude její "pravda" přijata.

Závěr

Úroveň **kognitivního** poznání se odráží v míře schopnosti jedince zobrazit předmět, postavu a jiné věci, které nás obklopují v každodenním životě. Na těchto základech pracují některé projektivní metody zjišťující úroveň IQ.

Odkazem k úrovni **emočního** vývoje jedince je využití barev, schopnost znázornění prostoru a uvádění znázorněných symbolů do vztahů spolu s uplatněním míry pohybu. Míra zobrazení vypovídá o tom, na jaké úrovni je autor schopen situace a vztahy (rodinné, partnerské, mezilidské) emočně prožívat a jak se v nich orientuje

Ač je Františkovi fyzicky 16 let, jeho emoční i kognitivní věk ve výtvarném projevu je a byl vzdálen této číslci. Jak jsem již uvedla míra výtvarného zpracování odpovídá u Fandy věku do 10-ti let a má kolísavý charakter. Na začátku práce jsem již zmínila můj dohad, zda by se fakt rané deprivace nemohl odrážet v jeho projevu a zda fakt mentálního postižení nemůže být podmíněn pouze touto deprivací a nemůže-li jít o nepravou oligofrenii. Po zkušenostech s Fandovou dlouhodobou terapií musím říci, že mentální postižení se mi v současné chvíli jeví jako nezměnitelný fakt. Myslím si, že jsem již narazila na určitý strop ve Františkově chápání a kognitivním zobrazení okolního světa, anebo je tu jen velmi pomalá možnost posunů za neustálého upevňování již pochopeného. Tuto skutečnost potvrdily i inteligenční testy, které prováděla Fandova psycholožka. Upozornila mne na alarmující snižování Fandova IQ kvocientu (r.1999 IQ 92 – průměrný intelekt, r. 2000 IQ 81 podprůměrná inteligence, r. 2003 – IQ 61 již lehká mentální retardace!!)

Co se týče emočního obsahu jeho obrázků, zde vidím stále možnosti posunu v již výše zmíněných oblastech. Protože při faktu lehké mentální retardace jeho společenská přizpůsobivost a tím schopnost prosazení závisí zejména jak na výchově struktuře osobnosti, tak i na emoční zralosti.

Otázkou stále je: „Jak se liší ve Fandově produkci znaky deprivace, jak možná neuróza a jak to vše odlišit ještě od sníženého intelektu?“ Hlavní **deprivační znaky** u Fandy v malbě a kresbě vidím v používání symbolů velkých úst, které se vážou k neuspokojeným potřebám senzomotorického období v prvním roce života, kdy má dítě maximální potřebu dotyku, osahávání a ocucávání. Dále jsou to velké ruce vyjadřující potřebu kontaktu a obětí. Typická deprivační produkce je zašpiněná, používá se tu nevzdušné prostředí nebo je vyměněné za nefunkční bílou. Smutná barevnost modro-

zeleno-hnědá, ponurá atmosféra, úzkostné oči, zamřížování. Deprivace se jeví u setrvávání u en face způsobu zobrazování lidské figury, které je bezvztahové a nekomunikativní.

Je tu často přítomna jedna postava a tím i patrná ona nekomunikace v obrázku. Deprivované děti mají v sobě i velký potenciál agresivních projevů (u Fandy jako potlačovaný vztek na mámu či na tátu, např. obr. „Princ Bajaja“).

Přítomnost **neurózy** je možná v trhané přerušované linii, která se vyskytuje při zobrazení něčeho, co Fandu do stavu úzkosti přivádí (např. obrázek „Jak jsem se ztratil“). Dále ji nacházím v použití barevnosti (např. v obrázku „Matka a dítě“ na identifikační postavě). Myslím tím častou přítomnost červené a zelené, kterou můžu chápat jako projev úzkosti. Úzkost vyvolává potlačení pudu a časem se objeví příznak neurózy.

Mentální regres lze vidět za neustálým rigidním používáním naučených schémat zobrazení (např. figury, stromy a opakování stejných dekorativních prvků). Může být rovněž spojen s celkovým regresem, rigiditou a fixovaností v tvorbě. Je otázka zda ona stereotypie nemůže být ovlivněna již výše zmíněnou neerotičností.

Při metodice výtvarného vedení Fandy jsem se řídila ontogenezí dětského výtvarného projevu a jednotlivými zákonitostmi, které se tu vyskytují. Proto jsem chtěla, aby postupně prošel všemi stádii a nepřeskakoval je. Bylo důležité zjistit, v jakém období se asi nachází a postupně jej nabádat a poučovat pro posun do dalších stádií a nevnučovat mu jevy, které v dané situaci nemohl ještě pochopit. Také bylo nezbytné přihlédnout k jeho organickému postižení, vybírat techniky, které jsou adekvátní a pokoušet se cvičit jemnou motoriku. U dětí s LMD jsou nutné zpevňovací techniky s jasnou konturou. Nejsou vhodné samostatné vodové barvy, měly by kresbu pouze kolorovat. Tyto děti potřebují pevnou čáru, která je vede. Také jsou vhodné velké formáty, které můžete teprve postupně zmenšovat. Vhodné je před samotnou tvorbou rozcvičení, jak tělesné (kvůli neklidu), tak i prstové.

Od prvního obrázku jenž Fanda namaloval před cca třemi lety, si dovolím konstatovat, že došlo k posunu jak v oblasti kognitivní, tak i v emoční. Pokud se podíváme na první obrázek „Robot,“ vidíme jeden osamocený objekt ve středové kompozici bez kontextu bez vyprávění ve špinavé nefunkční barvě, kterou pak vyměnil za bezkontextovou bílou. Později začal zobrazovat více lidí a věcí v souvislostech, kteří komunikují (jsou k sobě otočení) a mají gesta. Počáteční špinavá paleta se vyčistila a je tu snaha používat i jiné barvy než studené. Rovněž Fanda opustil základní linii, kam řadil

objekty vedle sebe. Vidíme jak pásy, tak i sklápění do půdorysu, řazení předmětů nad sebe nebo jakési kulisovité uspořádání s již překrývajícími se věcmi.

Snažila jsem se u něj o pochopení významů barev (rozdělení na teplé a studené) a uplatnění všech barev. Kreslením přímo v terénu měl za úkol nakreslit sochu, strom, pak dům a nakonec výhled v parku. Moje připomínky se týkaly proporcí a využití formátu (kompozice). Aby opustil své zaběhané schéma kreslení obličejů, kreslil podle živého modelu nebo jsem mu přinesla bystu, kterou si mohl řádně ohmatat, a také kreslil sám sebe podle představy srovnávané s okamžitou hmatovou zkušeností.

Aby nebyl unaven z jednotvárnosti, střídali jsme nejen náměty, ale i techniky, což bylo v jeho věku důležité, protože přece jenom se ho již týká ona částečná nechut' a srovnávání se s okolím.

Vztah matky k Fandovi je velice rozporuplný. Na jedné straně byla paní M. schopna z těžce postiženého dítěte „vydupat“ maximum tak, že se mu musela intenzivně věnovat. Možná šlo až o drezuru a přetěžování jeho schopností. Na druhé straně si z Fandy dělá partnera, o to horší je pak situace zorným úhlem její nezvratné víry, kde sexuální tematika je v podstatě tabu. Celý rodinný systém je zřejmě založen na bludu, který představuje sektářská společnost Jehovistů. V rámci rodinných vztahů jsou potlačovány emoce a jsou nahrazovány jakýmsi pseudoduchovními vztahy. Takové působení je pro dítě, tím spíše pro dítě postižené, které potřebuje mnohem více láskyplného přístupu, nesrozumitelné a nepřináší dostatečnou míru bezpečí, které umožňuje přirozený rozvoj osobnosti.

Fandova osobnost je z tohoto důvodu značně citově oploštělá, zaměřená na základní uspokojování potřeb. Fanda není schopen posuzovat přiměřenost či nepřiměřenost svých reakcí.

Nebezpečí dělá si partnera ze svého syna (skoro všudypřítomné svaly na obrázcích), spočívá i v přenášení jejích problémů na něj samotného, což Fandu zatěžuje. Další nebezpečí číhá za Fandovou sebe-identifikací s matkou a tím nevykročením z homoerotického období (to souvisí s nerozlišením ženské figury např. na obr. Adam a Eva). Až po intervenci nezklamání a neopuštění matky (problém sex. identifikace). To vše Fandova matka ještě posiluje znevažováním otce a tím i veškerých mužských osob. Může tím pro Fandu, obklopeného skoro samými ženami, vytvářet problém. Můžu se rovněž v souvislosti s tímto tématem zamyslet nad pomalým posunem ve výtvarném projevu a nad Fandovým opožděním vzhledem k jeho věku. Možná mu to vyhovuje

a chce nevědomě zůstat na úrovni, kde se nachází. Poskytuje mu to aspoň chabou jistotu. Jde o odpor z jeho strany? Východiskem by tu byla nějaká identifikační mužská postava např. v podobě oblíbeného učitele.

Pokusila jsem se tu shrnout moje vedení klienta s kombinovanými vadami a velmi specifickým komplikovaným rodinným prostředím. Moje práce s Františkem bude i nadále pokračovat se snahou intenzivnějšího zapojení matky a užší spolupráce Františkovy psycholožky. Myslím si, že pro nastávající situaci by bylo potřeba komplexnější péče, zejména v osobě paní M., kterou vidím jako zásadní pro příští Františkův rozvoj.

V poslední části této práce jsem se snažila poukázat na možné symboly, znaky a symptomy v artefaktech, které by mohly vést k závěrům o přítomnosti deprivace, potencionální neurózy a skutečnosti mentálního postižení.

Seznam použité literatury

1. Büchnerová, B. *Co máme vědět o sektách*. Praha, Amulet, 1999.
2. Kohut, H. *Obnova Self*. Praha, Psychoanalytické nakladatelství, 1991.
3. Kondáš, J. Kordačová, J. *Alexitymie a její metodické zachycení*.
In: Československá psychologie. Praha, 1990.
4. Kyzour, M. *Úvod do studia psychologie a psychopatologie*. Nepublikováno
5. Koukolník, F. Drtinová, J. *Vzpoura deprivantů*. Praha, Makropulos, 1996.
6. Langmeier, J. Matějček, Z. *Psychická deprivace v dětství*. Praha, Statní zdravotnické nakladatelství, 1968.
7. Matějček, Z. *Výbor z díla*. Praha, Karolinum, 2005.
8. Matějček, Z. Bubleová, V. Kovařík, J. *Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace*. Praha, Psychiatrické centrum, 1997.
9. Piaget, J. Inhelderová, I. *Psychologie dítěte*. Praha, Portál, 2000.
10. Poněšický, J. *Úvod do moderní psychoanalýzy*. Praha, Trilon, 2003.
11. Pöthhe, P. *Teorie vazby a prevence týrání a zanedbávání*. In: Sborník: Raný vývoj dítěte a možnosti rané intervence, Praha, Futurum, 2001.
12. Schwartz, J. *Dějiny psychoanalýzy*. Praha, Trilon, 2003.
13. Slavík, J. *Současná arteterapie v České republice a v zahraničí*. Praha, Univerzita Karlova v Praze, 2000.
14. Šulová, L. *Socioenocionální vývoj*. In: Sborník referátů 11. celostátního kongresu k sexuální výchově v ČR. Praha, SPRSV.
15. Švancara, J. *Diagnostika psychického vývoje*. Praha, Avicentrum, 1971.
16. Vágnerová, M. *Abnormální vývoj osobnosti jako důsledek negativního působení*.
Liberec, Technická univerzita v Liberci, 1996.
17. Vágnerová, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha. Portál, 1999.
18. Vágnerová, M. *Vývojová psychologie*. Praha, Portál, 2000.
19. Staženo dne 16.1.2006
<http://www.help24.cz/index.php?page=clanky&view=rany-vztah-matky-s-ditetem>
20. Staženo dne: 10.4.2006
<http://text.internetporadna.cz/psycho/>